

Klaipėdos universitetas
Lietuvos istorijos institutas
Vilniaus universitetas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 29

*Skiriama
Jono Puzino
100-mečio jubiliejui*

VILNIUS 2005

Redaktorių kolegija:

Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius ir sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Rimantas Jankauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(*Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas*)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vladas Žulkus
(*Klaipėdos universitetas*)

Jurgita Žukauskaitė (*ats. sekretorė*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

SVIDRŪ KULTŪRA LIETUVOJE

EGIDIJUS ŠATAVIČIUS

TRUMPA TYRIMŲ ISTORIJA

Svidrū kultūra yra viena iš pirmųjų ryškesnių bei detaliau tyrinėtų akmens amžiaus kultūrų ne tik Lietuvoje, bet ir gretimuose kraštuose. Tad nenuostabu, kad ji pasižymi ir įspūdinga tyrimų istorija, kurią, deja, šiame darbe aptarti galėsime tik probėgomis.

Pirmieji Svidrū kultūros dirbiniai buvo rasti ir paskelbti Pietų Lenkijos teritorijoje jau XIX a. viduryje (Schild, 1975, p. 271), o Lietuvoje kiek vėliau – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (Gloger, 1873; 1903; Szukiewicz, 1901a; 1901b; 1907; 1910). Jiems analogijų ieškota Prancūzijos ir Vokietijos urvinėse gyvenvietėse. Tačiau tik XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje lenkų archeologai sukūrė keletą šios kultūros periodizavimo sistemų, paremtų tipologiniais samprotavimais apie gyvenviečių topografinę padėtį ir vietovės geologinius bei titnaginius inventorius.

XX a. 3-ojo dešimtmecio pradžioje S. Krukowski, analizuodamas šalia Varšuvos aptiktą gyvenviečių (*Świdry Wielkie I ir II, Płudy, Nowe Bródno*) titnaginius kompleksus su gausiais įkotiniais antgaliais, išskyrė atskirą vėlyvojo paleolito Svidrū industriją. Pavadinimas kilo nuo *Świder* upės vardo, kuri šalia *Świdry Wielkie* gyvenviečių komplekso įteka į Vyslą (Krukowski, 1921; 1922b).

Kitas lenkų archeologas L. Sawicki išplėtė Svidrū industrijos ribas, įtraukdamas į ją visus kompleksus su įkotiniais ir šoniniais strėlių antgaliais (Sawicki, 1923; 1930; 1936). Nuo to laiko pavadinimas „Svidrū kultūra“ plačiai prigijo ir buvo aptariamas J. G. D. Clark (Clark, 1936, p. 62), L. Kozłowski (Kozłowski L., 1936) ir kitų tyrinėtojų darbuose.

1919 m. L. Kozłowski mokslinėje literatūroje pradeja vartoti terminą „*Chvalibogovicu* industrija“, kilusį nuo gausios radiniai, bet „maišytos“ *Chvalibogowicy* gyvenvietės Pietų Lenkijoje (Kozłowski L., 1919). Šis terminas plačiau buvo paaiškintas vėlesniuose darbuose, o jo „turiu“ suprantamas kaip lygiavertis S. Krukowski išskirtam Svidrui (Kozłowski L., 1923, p. 133). Vėliau šis tyrinėto-

jas savo požiūri į *Chvalibogovicu* ir Svidrū kultūras išdėstė 1936 m. išleistoje monografijoje (Kozłowski L., 1936).

3-ojo dešimtmecio antrojoje pusėje S. Krukowski archeologinėje literatūroje vartoja keletą artimų Svidrui industrijų – tai vadinamoji *plūdinė* (Krukowski, 1927), *svidrinė–azilinė* (Krukowski, 1922b; 1929) ir *boreckinė* (Krukowski, 1929) industrijos.

1935 m. L. Sawicki pateikė pirmą Svidrū kultūros periodizavimo sistemą. Remdamasis *Świdry Wielkie* komplekso paviršinės medžiagos analize jis išskyrė 3 viena po kitos ējusias Svidrū industrijas (I–II–III). Čia Svidrū III industrija priskirta jau epipaleolitui (mezolitui). Po kiekvienos jų sekė lokalios vietinės industrijos su *aziliniai–tardenuaziniai*, *svidriniai*, *chvalibogoviciniai* ir galiausiai epipaleolitinės su *tardenuaziniai* elementais. Be to, datuojant gyvenvietes buvo pasitelkiami ir geologiniai–geomorfologiniai duomenys apie upių slėnių raidą ir eolinius procesus, pastariesiems analogus nurodant iš Prancūzijos ir Danijos teritorijų. Skirtingai nuo L. Kozłowski, L. Sawicki *Chvalibogovicu* industriją su smulkiais įkotiniais antgaliais nagrinėjo atsietai nuo Svidrū kultūros (Sawicki, 1935). Jis manė, jog Svidrū kultūra susiformavo *Nowy Mlyno* industrijos, paveiktos *Szeletos*, pagrindu, kur pirmosios kilmės ieškota *grimaldinėse* tradicijose (Sawicki, 1935, p. 18). Tuo tarpu *Chvalibogovicu* industrija, nors ir turėdama didelį kiekį įkotinių antgalų, analogiskų tokiem pat dirbiniams iš Svidrū II ir III industrijų, pasižymi ir *tardenuazinių* mikrolitų gausa: ašmenėliai su „sparneliais“ (ten pat, lent. XXII:35–37), istrižai nusklembtu galu (ten pat, lent. XXII:38–39) ir ilgi trikampiai (ten pat, lent. XXII:43–44); maža ir skeltinių gremžtukų, beveik nerandama rėžtukų. Taigi *Chvalibogovicai* savyje vienija vietinius (svidrinius) ir svetimus (*grimaldinius*) elementus. L. Sawicki atsargiai teigia, jog *Chvalibogovicu* industrija tikriausiai susijusi su nauju gyventojų bangą ir todėl nelaikytina vietiniu evoliuciniu Svidrū kultūros vystymosi etapu, kaip jos negalima susieti su *Nowy Mlyn* industriją (Sawicki, 1935).

Antrają, kiek kitokią Svidrų kultūros periodizacijos sistemą pateikė S. Krukowski (Krukowski, 1939), tačiau jo periodizacija irgi pagrįsta tipologine inventoriaus analize. „Mazovijos ciklo“ terminą tyrinėtojas suskirsto į 5 nuoseklius etapus (industrijas): Svidrų, *Vygliandų*, *Plūdų*, *Gulyno* ir *Tarnovos*. Pastaroji užbaigė „Mazovijos ciklą“ ir priskirta jau mezolito epochai. Ji turėtų būti identiška *Aziliui* (ten pat).

Ši S. Krukowski pasiūlyta Svidrų kultūros periodizacija vėliau buvo plačiai naudojama daugelio Lenkijos archeologų, o atsižvelgiant į naujausių tyrimų rezultatus ir koreguojama (Chmielewski, 1956; Schild, 1960). Pavyzdžiui, R. Schild, remdamasis antgalių tipologija ir *tarnovinių* elementų (trumpų proporcijų gremžtukų ir rėžtukų) pasireiškimu, iš S. Krukowski schemos pašalino *Tarnovos* etapą, kuris įvardytas kaip savarankiškas kultūrinis darinys. Mazovijos ciklas datuotas Biolingo–Driaso III periodais (Schild, 1964).

Tiek L. Sawicki, tiek ir S. Krukowski pasiūlytos schemas XX a. 7–8-ajame dešimtmetyje buvo plačiai interpretuojamos kitų šalių tyrinėtojų. W. Taute „Svidrino rato“ klasifikacija paremta tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos kompleksų analize. Išskirti 5 Svidrų kultūros raidos etapai, datuojami Aleriodu–Preborelio pradžia (Taute, 1968, p. 233–238). Rusijos ir Baltarusijos archeologai net sukūrė keletą svidrinių gyvenviečių periodizacijos modelių atskiriems regionams (Гурина, 1966; Будько, 1966). Tačiau visos šios schemas, kaip minėta, rēmësi paviršinės medžiagos tipologine analize ir visų pirma aksiomą tapusi L. Sawicki teiginiu apie svidrinių antgalių raidą nuo su neišskirta prie su išskirta įkote formų (Sawicki, 1935).

Situacija iš esmės pradėjo keistis tik pradėjus didelių daugiasluoksninių kompleksų tyrimus. 1955–1961 m. W. ir M. Chmielewskiai tyre *Witów*, o R. Schild 1963–1969 m. – *Całowanie* gyvenvietes. Šių tyrimų dėka kiekvienam iš paminklų buvo išskirta po keletą vienalaikių ir tipologiškai švarių aikštelių su Mazovijos ciklo dirbiniais, o kai kurios iš jų net buvo datuotos C¹⁴ metodu. Pavyzdžiui, *Całowanie* komplekse datuotos 3 Mazovijos ciklo atskirios aikštės-sluoksniai, o *Witów* – vienas. Gautas datas visiškai patvirtino stratigrafiniai pastebėjimai ir palinologiniai tyrimai. Pasirodo, jog visas Mazovijos ciklas, arba Svidrų kultūra, egzistavo ir vystėsi tik Driaso III periodo ribose, kuris truko apie 800 metų, bei pačioje Preborelio pradžioje. Pasikeitusi Svidrų chronologija lémė ir naujų požiūrių į šios kultūros genezę bei raidą, kuri yra plačiai išdėstyta R. Schild darbe (Schild, 1975). Tuo tarpu iki tol daugelis tyrinėtojų Svidrų kultūros egzistavimą datavo kur kas ilgesniu laikotarpiu – nuo 2 iki 10 tūkstančių metų (Sawicki, 1958, p. 73; Schild, 1960; Будько, 1966).

Pirmą kartą apie Lietuvoje rastus Svidrų kultūros radinius, aptardamas Kašetu, Grybašos ir kt. radinius, 1930 m. savo monografijoje užsimena W. Antoniewicz (Antoniewicz, 1930, p. 3–4). Seniausius Lietuvoje rastus titnago radinius šiai kultūrai priskiria ir J. Puzinas (Puzinas, 1938, p. 32–38) bei R. Rimantienė, publikuodama pirmųjų etaloninių gyvenviečių medžiagą (Jablonskytė, 1941a; 1941b). Po II pasaulinio karo tarp Lietuvos archeologų išivyräuja kai kurių Rusijos akmens amžiaus specialistų reiškiama nuomonė, jog į rytus nuo Lenkijos rasti Svidrų kultūros paminklai néra ankstyviausieji, o greičiausiai priklauso mezolito laikotarpiui. Tokią išvadą randame daugelyje to meto darbų (Яблонските-Римантене, 1952; Kulikauskas, et al., 1961, p. 34–45). Tolesni Svidrų kultūros tyrinėjimai Lietuvoje siejami su R. Rimantienės darbais. Ji XX a. 6–7-ajame dešimtmetyje tyrinėja Eigulių-1, Netiesų-1, Ežerynų titnago dirbtuvės kompleksą. 1964 m. iš Svidrų kultūros pašalinami Vilniaus tipo paminklai, o kiek vėliau, 1966 m., ir Pabaltijo Madleno kultūrinei grupei priskirti paminklai, susiję su Arensburgu, Bromės ar dar senesnėmis kultūromis (Jablonskytė-Rimantienė, 1964; 1966; Яблонските-Римантене, 1966). 1971 m. išleistoje monografijoje R. Rimantienė Lietuvos teritorijoje išskiria 2 Svidrų kultūros grupes-bangas. Pirmajai – ankstyvajai – priskiriami strėlių antgaliai su neišskirta įkote (vadinamieji karklo lapo formos), o antrajai – vėlyvajai – su ryškiai išskirta įkote (Римантене, 1971, c. 37–72). Be to, papildomai yra išskiriama hibridinių kultūrų grupė, kurioje pagal inventoriję dominuojančius kultūrinius elementus skiriama arba Svidrų kultūra su Madleno įtaka, arba Madleno kultūra su Svidrų įtaka (Римантене, 1971, c. 72–91). Panašus Svidrų kultūros raidos modelis pateiktas ir vėlesniuose tyrinėtojos darbuose (Rimantienė, 1984, p. 25–41; 1996, p. 23–39). R. Rimantienė, pasi- duodama lenkų L. Sawicki ir S. Krukowski bei rusų tyrinėtojų nuomonei, Svidrų kultūros dirbinių tolesnę raidą mato ir mezolitiuose bei neolitiuose ar net žalvario amžiaus pradžios paminkluose, kurių iš Svidrų kultūros perėmė Epipaleolito bei abi (mezolitinė ir neolitinė) Nemuno kultūros. Todėl tarp šio laikotarpio paminklų gausiai aptinkama įkotinių strėlių antgaliai, įvairių didelių ir ilgų rėžtukų bei gremžtukų, dvigalių skaldytinių su ištisomis aikšteliemis ir t. t. (Rimantienė, 1984; 1996; 1999a; 1999b; 1999c).

Per pastaruosius 15 metų suintensyvėjus akmens amžiaus laikotarpio tyrimams buvo tyrinėta ir keliolika Svidrų kultūros gyvenviečių. Šio darbo autorius daugelyje straipsnių yra aptaręs Pasienių-1 gyvenvietės medžiagą (Šatavičius, 1998a; 1998d; 2002c), vėlyvosios Svidrų kultūros problematiką (Šatavičius, 1997) bei vėlyvojo paleolito kultūrinė–chronologinę periodizavimą (Šatavičius,

2001š). Savo disertacijoje apie Svidrų kultūros vėlyvajį etapą rašo ir T. Ostrauskas (Ostrauskas, 1998c), o viena-me iš „Lietuvos archeologijos“ tomų publikuoja Kabelių-2 gyvenvietės medžiagą bei, remdamasis Lenkijos ir Ukrainos tyrinėtojais, trumpai apibūdina pagrindinius Svidrų kultūros tipologinius bei technologinius kriterijus, pateikia preliminarų datavimą (Ostrauskas, 1999a; 1999b).

SVIDRŲ KULTŪROS GYVENVIETĖS

Lietuvoje šiuo metu žinoma daugiau nei 140 Svidrų kultūros gyvenviečių ir didesnių radimviečių, kuriose iš viso rasta per 700 svidrinių antgalių. Keliolika šios kultūros gyvenviečių yra daugiau ar mažiau tyrinėtos (Eigulių-1, Titno-1A, Pasienių-1B-C) arba Svidrų kultūros medžiaga surinkta kito laikotarpio gyvenviečių tyrimų metu (Dubičių-1 ir 3, Netiesų-1, Bratoniškių-1, Margių-1, Barzdžio miško, Kabelių-2C, Katros ištakų-1A, Sudotos-2, Gluko-10 ir kt. gyvenvietės). Pastaraisiais metais tyrimai pradėti ir keletoje naujų gyvenviečių, kuriose išsiskiria ir ženklūs Svidrų kultūrai priskirtini horizontai. Tai Rékučių-1 (Švenčionių r.), Paramėlio-2, Katros-1, 2, 5, Margių „Sala“ (Varėnos r.) gyvenvietės. Tačiau šių objektų tyrimai dar nebaigtini, medžiaga nesusisteminta, tad ir apiben-drinamojo pobūdžio darbų kol kas nėra publikuota. Be to, nemažai naujų gyvenviečių ir radimviečių aptikta įvairių žvalgymų metu Lazdiju, Druskininkų ir Varėnos rajonuose.

Svidrų kultūros kompleksai aptinkami visoje Lietuvos teritorijoje. Ypač didele jų gausa išsiskiria piečiau Neries ir Nemuno linijos esanti Lietuvos dalis. Čia dauguma gyvenviečių telkiasi didesnių upių (Nemuno, Neries, Merkio, Ūlos, Katros, Seiros) bei seklesnių pratekamų ezerų (Dubas, Dusia) pakrantėse. Dar keletas didesnių santalkų atsekama Šventosios žemupio, Žeimenos aukštupio ir vidurupio baseinuose, Biržulio ežervietės pakrantėse. Likusioje mūsų šalies dalyje dėl archeologinių tyrimų stokos ir netolygaus ištirtumo Svidrų kultūros gyvenviečių ir pavienių radinių aptinkama ženkliai rečiau. Ypač tai pasakytina apie Šiaurės Lietuvą ir pajūrio žemumos ruožą, kur šiuo metu tėra žinomos tik kelios radimvietės (1 pav.).

Nors Svidrų kultūros objektais Lietuvoje tyrinėjami jau geras pussimtis metų, tačiau platesnių medžiagos pateiki-mui ir analizei skirtų darbų iki šiole nebuvę, tad šiame darbe bus bandoma tai padaryti. Žemiau pateikiami Svidrų kultūrai priskirtinų keleto pagrindinių objektų aprašai, kartu trumpai nusakant paminklo lokalizaciją, titnago radinių apdirbimo techniką ir rastus dirbinius.

Didelio Svidrų kultūros gyvenviečių komplekso būta **Eiguliųose** (Kauno m.). Gyvenvietės buvo išsidėstiusios ant Neries kairiojo kranto antros ir trečios viršsalpinės terasos, į šiaurę nuo Eigulių (Kleboniškio) kapinių, dabarti-

nės Klaipėdos–Vilniaus magistralės ir jos atšakų į Jonavos ir Kleboniškio gatves žiede (~400 m į rytus nuo Šiaurinio tilto). Taigi Eigulių gyvenviečių kompleksas beveik visiškai sunaikintas tiesiant minėtus kelius.

Pirmą kartą apie čia aptinkamus radinius užsimena F. Pokrovskij (Покровский, 1899). Veliau ši vietovė pažymėta ir P. Tarasenkos paruoštame Lietuvos archeologiniame žemėlapyje (Tarasenka, 1928, p. 127). 4–5-ajame dešimtmečiais paviršinius radinius čia rinko ir K. Jablonskis. Kadangi gyvenviečių teritorijos buvo nuolatos ardomos žmogaus ir gamtos, tad 5–6-ajame dešimtmečiais jos tyrinėtos Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (vad. R. Rimantienė). Ji ir paskelbė daugumą tiek paviršiuje, tiek ir tyrimų metu rastų radinių, kurie priskirti 4 atskiroms aikštelėms (A, B, C ir D) (Яблонските-Римантене, 1959, c. 11–31; Римантене, 1971, c. 38–45, 54–55, 58–60). Tokliau aptarsime tiktais B aikštelės radinius.

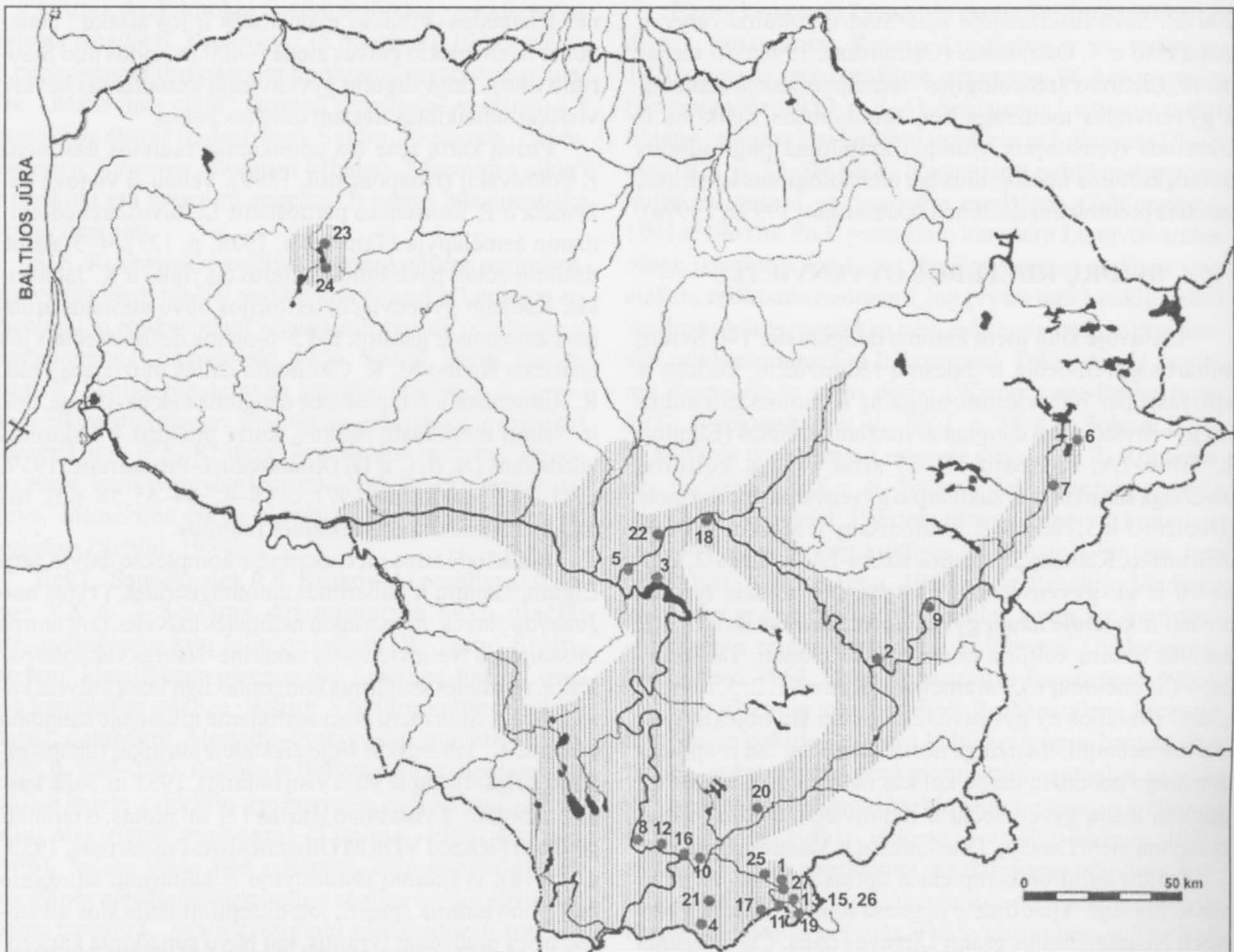
B aikštelė buvo pietvakarinėje komplekso dalyje, tarp Eigulių kapinių ir dabartinės automagistralės, į rytus nuo Jonavos gatvės. Jai parinkta nedidelės kalvelės (ant antros viršsalpinės Neries terasos) vakarinė–šiaurės vakarinė pašlaitė. Aikštelės kultūrinis horizontas ilgą laiką ardytas kasant smėli. Šiuo metu Nacionaliniame muziejuje saugoma didžiulė K. Jablonskio šioje aikštelėje surinktų titnago radinių kolekcija (apie 90% visų radinių). 1953 m. šalia karjero skardžio iš viso buvo ištirtas 111 m² plotas, o radiniai perduoti į Kauno VDKM (Яблонските-Римантене, 1959, c. 14–18). Iš radinių išsidėstymo ir kultūrinio sluoksnio paplitimo galima spręsti, jog didesnioji dalis šios aikštelės, prieš pradedant tyrimus, jau buvo sunaikinta karjero.

Ši aikštelė nevienalaikė. R. Rimantienė čia išskyrė 2 kultūrinius sluoksnius, priklausančius vėlyvajam paleoliti ir vėlyvojo neolito Virvelinės keramikos kultūrai (Римантене, 1971, c. 40). Mus dominantys vėlyvojo paleolito radiniai aptikti apie 1 m gylyje po eolinio smėlio, perdegusios iškastinės velėnos, 2-ojo eolinio smėlio ir iškastinės velėnos (viduriniojo neolito–žalvario amžiaus pradžios kultūrinis sluoksnis) horizontais buvusiame iki 40 cm storio geltonos spalvos ortsteiniuotame smėlyje. Galbūt šiam horizontui priskirtinas ir vienas židinys (~52 cm skersmens ir 42 cm gylio), aptiktas per 18 cm žemiau neolitinio kultūrinio sluoksnio (Яблонските-Римантене, 1959, c. 18, рис. 5:Б, таб. III:XI).

Autoriui iš naujo peržiūrėjus radinius nustatyta, jog vėlyvojo paleolito radiniai nėra vienalaikiai ir juos pagal patinos storį bei atskirų dirbinių tipus ir formas galima suskirstyti į 2–3 kompleksus. Keleto R. Rimantienės paskelbtų radinių rasti nepavyko.

1Ba kompleksui priskirti radiniai su itin stora balta ir gelsva patina (~15% visų vėlyvojo paleolito radinių).

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos

1 pav. Svidru kultūros gyvenviečių ir radimviečių masinio paplitimo zonas Lietuvoje su pažymėtomis tekste minimomis svidrinėmis (posvidrinėmis) (●) gyvenvietėmis: 1 – Titnas-1A; 2 – Pasieniai-1B-C; 3 – Jakštonys-1; 4 – Kabeliai-2C; 5 – Eiguliai-1A-B-C-D; 6 – Rékučiai-1B; 7 – Sudota-2A; 8 – Ežerynai (aikštės 1–2, 4, 9, 14, 19, 21, 23); 9 – Bratoniškės-1; 10 – Puvočiai-1a, b, c, d; 11 – Katros ištakos-1A; 12 – Netiesos-1; 13 – Margiai-1; 14 – Margių „Sala“; 15 – Barzdžio miškas; 16 – Maksimonys-1; 17 – Katra-1, 2, 5; 18 – Skaruliai; 19 – Dubičiai-2, 3; 20 – Glūko-10; 21 – Versminio upelis-1; 22 – Radikiai; 23 – Kalniškiai-1; 24 – Dreniai; 25 – Kašėtos (kolekcija); 26 – Gribas (kolekcija); 27 – Rudnia (kolekcija); 28 – Merkys ir Ūla (kolekcija). E. Šatavičiaus brėž.

krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo vienagalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo–nuspaudimo technika. Didesni nuskėlimai pasižymi masyvokomis aikštelių liekanomis, ženklia kuprele su didoka jos išskala.

Radiniai. Šiame komplekse yra 5 dvigaliai skaldytiniai, kurių 4 buvo su bendru skaldomuoju frontu, o 1 – su skirtingais. Skaldos grupę sudaro ~150 nuskėlimų, kurių 40% identifikuoti kaip skeltės, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Tarp pastarųjų nemažai aptikta ir skaldytinių formavimo–renovavimo atliekų bei briauninių nuskėlimų. Antrinio apdirbimo atliekomis priskirtini 3 radiniai – rėžtukinės nuoskalos (2 retušuota kraštine).

Dirbinių kategorijai priklauso 13 radinių. Vienintelis antgalis pagamintas iš siaurokos skeltės. Iškotė nežymiai išskirta vidutinio dydžio nuožulniu retušu ir suformuota ruošinio proksimaliniame gale. Iškotės didžioji dalis nudažta. Antgalio viršūnė palikta natūrali.

Rasti 4 gremžtukai: 3 galiniai (2 pailgi ir 1 fragmen-tiškas) bei 1 dvigalis. Visi jie pagaminti iš skelčių. Aptikti 2 rėžtukai: vienas jų retušinis su tiesiu ašmeneliu, o kitas – nuskeltinis vienkryptis (ištrižas). Jie pagaminti atitinkamai iš nuoskalos ir skeltės. Be to, komplekse dar yra 3 specialios paskirties dirbiniai – įvairiai retušuotos skeltės (Римантене, 1971, рис. 27:5, 15, 25), 1 nenustatyto dirbinio fragmentas iš skeltės, kurio viename gale suformuo-

tas lenktas „spyglys“ (primena *Zinken* tipo dirbinį) bei po 1 retušuotą skeltę ir nuoskalą.

1Bb kompleksui priskirti radiniai su storoka balta (melsva) patina (~35% visų vėlyvojo paleolito radinių).

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo vienagalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo-nuspaudimo technika. Didesni nuskėlimai pasižymi masyvokomis aikštelių liekanomis, ženklia kuprele su didoka jos išskala.

Radiniai. Rasta 20 skaldytinių: 12 dvigalių, 6 vienagaliai (3 pagaminti iš sunaudotų dvigalių) ir 2 fragmentiški. Skaldos grupę sudaro ~550 nuskėlimų, kurių 2/3 sudaro nuoskalos. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtina 1 rėžtukinė nuoskala ir 1 skeltės apatinė dalis su išretušuotais įdubimais viršuje, likusi gaminant įkotinį antgalį.

Dirbinių kategorijai priskirtini 37 radiniai. Vienintelis antgalis pagamintas iš skeltės. Ryškiai išskirta įkotė, suformuota ruošinio proksimaliniame gale stambiu statmenu retušu (ruošinio bazinė dalis pašalinta nulaužiant). Reverso pusėje plokščiu retušu nežymiai pataisyta tik pats įkotės galas. Antgalio viršūnė palikta natūrali (Римантене, 1971, рис. 27:4).

Rasti 7 galiniai gremžtukai (2 ilgi, 3 pailgi ir 2 trumpi), pagaminti iš skelčių (Римантене, 1971, рис. 27:10, 12–14, 19). Tieki pat rasta ir rėžtukų, tarp kurių – 4 nuskeltiniai dvikrypciai (2 šoniniai ir 2 viduriniai) (Римантене, 1971, рис. 27:18, 24), 1 nuskeltinis vienkryptis (Римантене, 1971, рис. 27:20) bei 2 retušiniai su tiesiu ir įstrižu ašmenėliu (Римантене, 1971, рис. 27:17). Dauguma ju pagaminti iš skelčių. Be to, šiame komplekse dar yra 13 retušuotų skelčių, 4 retušuotos nuoskalos, 2 ne-nustatyti dirbinių fragmentai, 1 dirbinys su išretušuota įduba, 1 gražtas-yla bei 1 nuoskalinis kirvelis (pergniaužtinis).

1Bc kompleksui priskirti radiniai su plona melsva ir balkšva patina (~45% visų vėlyvojo paleolito radinių).

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su priešingos krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo dvigalių skaldytinių. Vienpusiai sudaro tik kiek daugiau nei 1/3. Naudota minkšto skėlimo ir/ar nuspaudimo technika: visi skėliniai turi smulkias aikštelių liekanas, tik kai kurie yra su ženklia kuprele ir jos išskala.

Radiniai. Rasta 10 skaldytinių: 4 vienagaliai, 2 dvigaliai, 2 netaisyklingi ir 2 fragmentiški. Skaldos grupę sudaro ~650 nuoskalų ir ~150 skelčių. Tarp nuoskalų yra ir skaldytinių formavimo-renovavimo atliekų bei keletas briauninių nuskėlimų. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtina 1 rėžtukinė nuoskala (be retušo).

Dirbinių kategorijai priklauso 23 radiniai. Rasti 4 antgaliai. Visų jų įkotės suformuotos ruošinio proksimaliniame gale. Jie yra kelių tipų: 2 su nežymiai išskirta įkote averse ir dvipusiu plokščiu retušu reverse (Римантене, 1971, рис. 27:1–2); 1 su neišskirta įkote – karklo lapo for-

mos, kuri reverse retušuota nuožulniu–plokščiu dvipusiu retušu (Римантене, 1971, рис. 27:3), ir 1 smulkus antgalis su priešpriešiniu retušu suformuota įkote (galbūt tai ne antgalis). Trijų antgalių viršūnės nulūžusios, o vieno – sveika, natūrali.

Rasti 4 gremžtukai: 2 galiniai (ilgas ir trumpas), 1 dvi galis ir 1 pusiau apskritas. Dauguma pagaminti iš skelčių (Римантене, 1971, рис. 27:11). Rėžtukai tėra 2: retušinis su įstrižu ašmenėliu (Римантене, 1971, рис. 27:16) ir nuskeltinis dvikryptis (vidurinis). Abu pagaminti is nuoskalų. Be to, dar rasta retušuotų skelčių (9 egz.) ir nuoskalų (4 egz.).

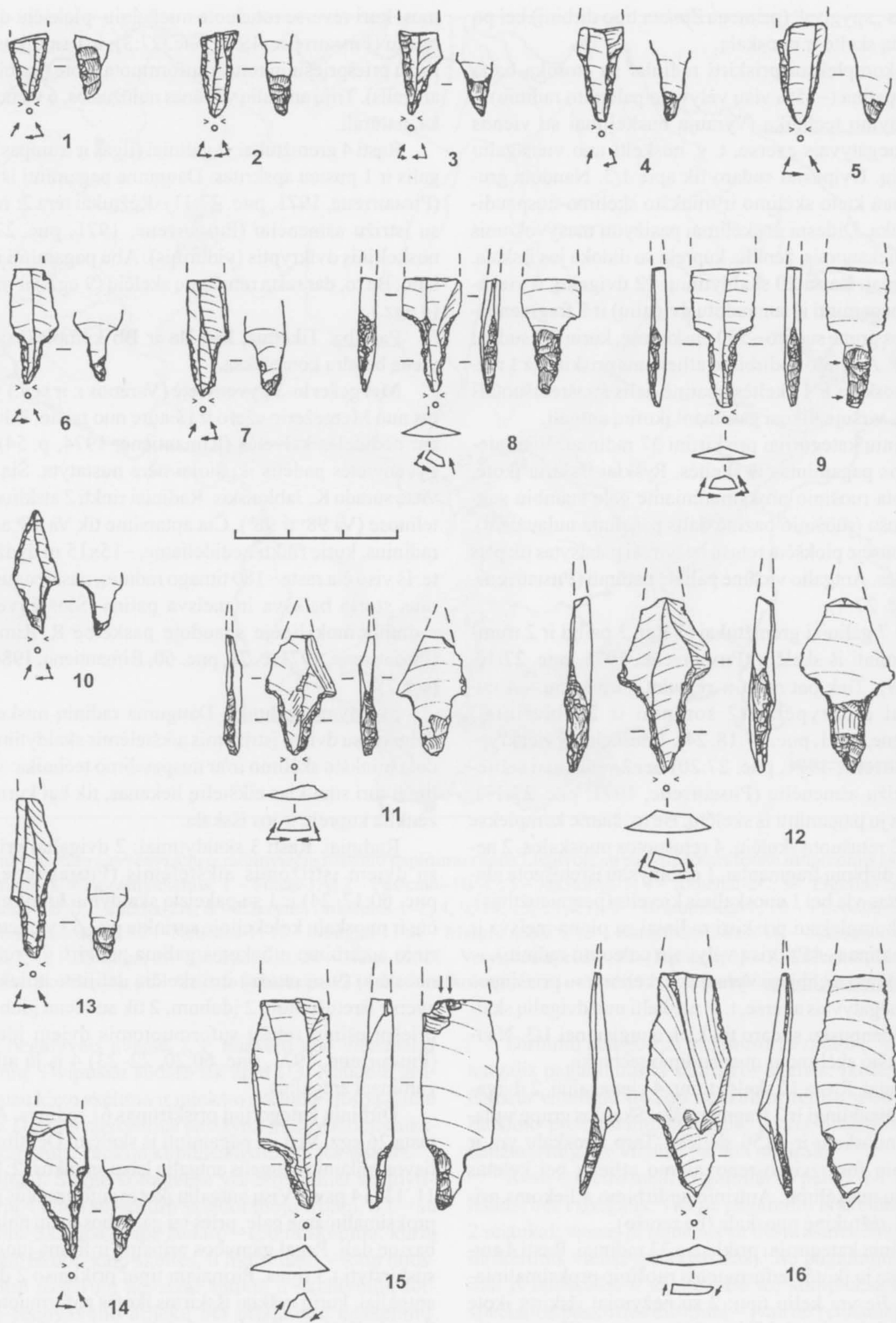
Pastaba. Tikėtina, kad **Ba** ir **Bb** kompleksai sudaro vieną bendrą kompleksą.

Mergežerio-3 gyvenvietė (Varėnos r. ir sen.) yra į ry tus nuo Mergežerio ežero ir į šiaurę nuo raisto, šalia kelio, ant nedidelės kalvelės (Rimantienė, 1974, p. 54). Tiksliai gyvenvietės padėtis iki šiolei nėra nustatyta. Šią gyvenvietę surado K. Jablonskis. Radiniai rinkti 2 atskiruose ploteliuose (Va 98^a ir 98^b). Čia aptarsime tik Va 98^a aikštelių radinius, kurie rinkti nedideliam, ~15x15 m dydžio, plotė. Iš viso čia rasta ~180 titnago radinių, pasidengusių ivairaus storio balkšva ir melsva patina. Šios gyvenvietės radinius mokslinėje spaudoje paskelbė R. Rimantienė (Римантене, 1971, c. 76, рис. 60; Rimantiene, 1984, p. 43, pav. 7).

Skaldymo technika. Dauguma radinių nuskelta nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikšteliemis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ir/ar nuspaudimo technika: visi skėliniai turi smulkias aikštelių liekanas, tik kai kurie yra su ženklia kuprele ir jos išskala.

Radiniai. Rasti 3 skaldytiniai: 2 dvigaliai prizminiai su dviem įstrižomis aikšteliemis (Римантене, 1971, рис. 60:17, 24) ir 1 su pakeista skaldymo kryptimi. Skelčių ir nuoskalų kolekcijoje surinkta po ~55 vienetus. Antrinio apdirbimo atliekoms galima priskirti 16 rėžtukinių nuoskalų (9 su retušu) ir 6 skelčių dalijimo atliekas (3 su averse išretušuotom 2 įdubom, 2 tik su viena įduba ir 1 su priešpriešiniu retušu suformuotomis dviem įdubomis) (Римантене, 1971, рис. 60:20, 22–23) 4 is jų atlikusios gaminant antgalius.

Dirbinių kategorijai priskirtinas 61 radinys. Antgalį rasta 26 egz. Visi jie pagaminti iš skelčių. Dėl titnago žaliavos trūkumo daugelis antgalių labai smulkūs (2:1–8, 10–11, 13–14 pav.). Visų antgalių įkotės suformuotos ruošinio proksimaliniame gale, prieš tai gamybos metu nulaužus jo bazinę dalį. Pagal gamybos principą ir formą juos galima suskirstyti į 3 tipus. Pirmajam tipui priklauso 2 didžiausi antgaliai, kurių ryškiai išskirtos įkotės suformuotos vidutinio dydžio–stambiu bemaž statmenu ir priešpriešiniu retušu (2:15–16 pav.). Abiejų antgalių viršūnės nudaužtos.

2 pav. Mergežerio-3 gyvenvietės radiniai: 1–16 – įkotiniai antgaliai. E. Šatavičiaus pieš.

Antrajam tipui priklauso 9 antgaliai su ryškiai averso šoninėse kraštinėse nuožulniu-statmenu retušu išskirta įkote (2:8–12 pav.). Tuo tarpu reverse šių antgalų įkotės plokščiai retušuotos dažniausiai tik pačiame smaigalyje. Vyrauja vienpusis retušas. Tik 2 šio tipo antgaliai yra sveiki su įstrižai statmeno retušo nusklembtomis viršūnėmis; likusių dirbinių viršūnės nudaužtos. Trečiajam tipui irgi priskirtini 9 antgaliai su daugiau ar mažiau averso šoninėse kraštinėse nuožulniu-statmenu retušu išskirtom įkotėm (2:3–7, 13–14 pav.). Reverse šių antgalų įkotės irgi dažniausiai pataisytos plokščiu vienpusiu retušu tik pačiame smaigalyje. Visų šio tipo antgalų viršūnės nudaužtos.

Dar aptiktos 2 antgaliai įkotinės dalys, kurių dėl fragmentišumo priskirti kuriam nors vienam iš tipų negalima (2:1–2 pav.). Surastas ir vienas gamybos procese sulūžusio antgalio fragmentas. Tai įkotinė dalis, kuri lūžo aukščiau išretušuotų 2 įdubimų, skirtų bazinei ruošinio daliai pašalinti. Taip pat aptiktos ir 3 antgaliai viršūnės, įstrižai nusklembtos vidutinio dydžio ir stambiu statmenu retušu (Римантене, 1971, пис. 60:15–16).

Rinkinyje yra mažiausiai 2 galiniai pailgi gremžtukai, pagaminti iš skeltės ir nuoskalos (Римантене, 1971, пис. 60:13–19). Rėžtukų rasta 4 egz.: 2 nuskeltiniai dvikrypčiai (šoninis ir vidurinis), pagaminti iš nuoskalų (Римантене, 1971, пис. 60:11), ir 2 retušiniai su tiesiu bei įstrižu ašmenėliu (pastarasis dvigalis) iš skelčių (Римантене, 1971, пис. 60:12, 18).

Be to, rinkinyje dar yra 2 dirbinių fragmentai, 2 skelčių apatinės dalys su išretušuotais įdubimais pačiame proksimaliniame gale, 5 retušuotos skeltės ir 1 nuoskala su retušu.

Pastaba. Šioje aikštéléje rasta ir viena Kundos tipo antgalio įkotinė dalis, reverse retušuota nuožulniu retušu ir pasidengusi plonesne melsva patina. Manau, kad ji neturėtų būti priskiriama šiam kompleksui. Be to, nerastas ir vienas R. Rimantienės paskelbtas galinis gremžtukas (Римантене, 1971, пис. 60:21).

Sudotos-2 gyvenvietė (Švenčionių r., Švenčionėlių sen.) yra apie 3 km į pietus nuo Švenčionėlių, tarp Žeimenos kairiojo kranto ir geležinkelio Vilnius–Daugpilis sankacos. Paminklas yra ant antros viršsalpinės terasos, kuri apie 4 m iškilusi virš upės vandens lygio ir sudaro masyvų iškyšulį į Žeimenos salpines pievas. Savo metu terasinis iškyšulys buvo įsiterpęs į Žeimenos klonį per 150 m, o jo plotis rytiniame krašte buvo apie 200 m. Dabar šiaurinis iškyšulio kraštas plaunamas Žeimenos, o vakarinis ir pietinis yra gana nuolaidūs, palaipsniui pereinantys į upės salpinį lygi.

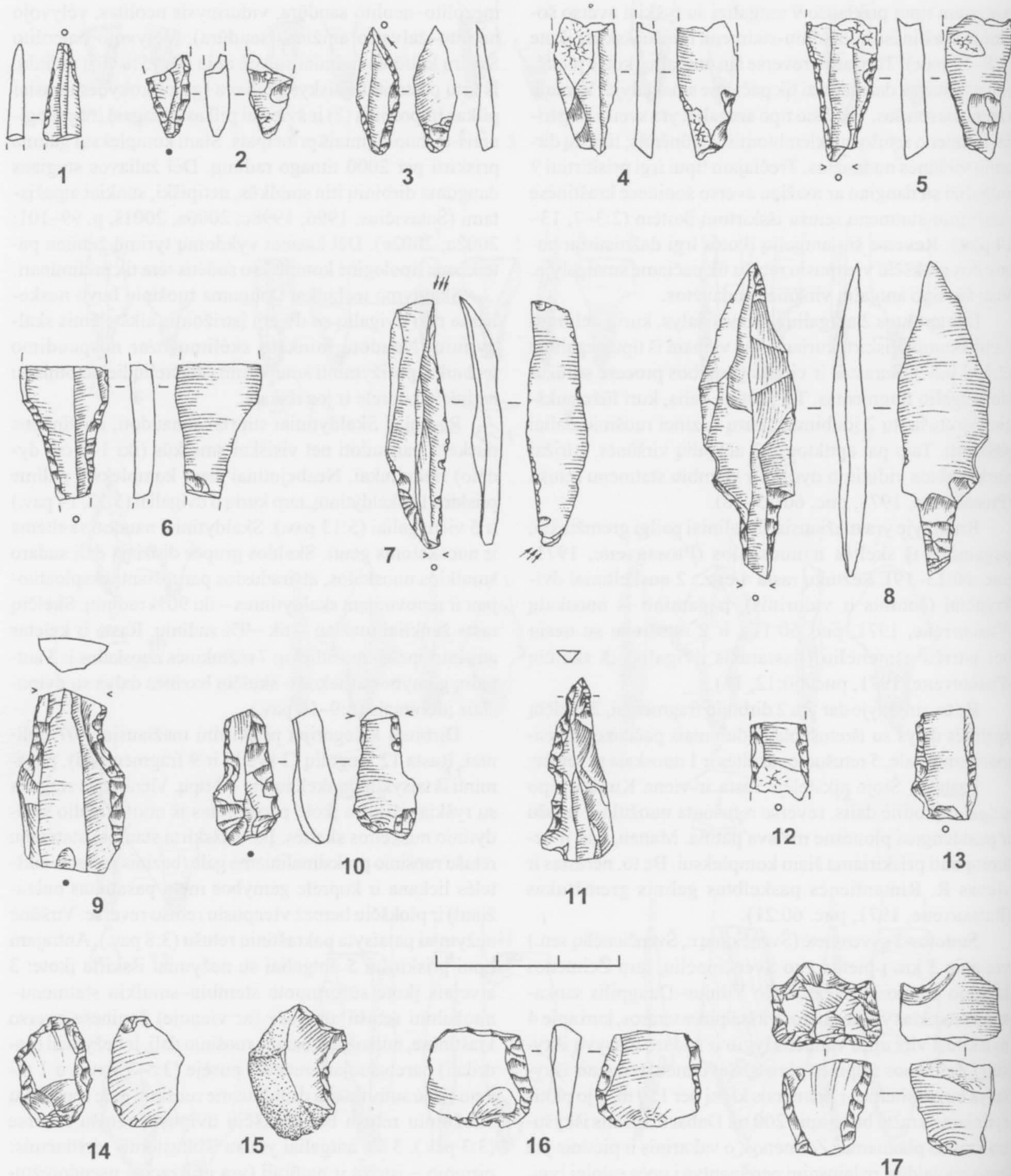
Gyvenvietė autorius tyrinėjama nuo 1994 m. Iš viso ištirtas daugiau nei 1500 m² plotas, kuriame rasta per 20 000 radinių. Gyvenvietė nevienalaikė – akmens amžiaus radinius galima suskirstyti į 4–5 laikotarpius (vėlyvasis paleolitas, ankstyvasis mezolitas (galbūt),

mezolito–neolito sandūra, vidurinysis neolitas, vėlyvojo neolito–žalvario amžiaus sandūra). Vėlyvojo paleolito Svidrū kultūros radiniai sudarė apie 10–15% visų radinių. Iš kitų pastarieji išsiskyrė žaliava (geros kokybės tamsiai pilkas importinis (?) ir šviesiai pilkas titnagas) ir tipologiniai-technologiniai principai. Šiam kompleksui galima priskirti per 2000 titnago radinių. Dėl žaliavos stygiaus dauguma dirbinių itin smulkūs, netipiški, sunkiai atpažistami (Šatavičius, 1996; 1998c; 2000a; 2001š, p. 99–101; 2002a; 2002e). Dėl kasmet vykdomų tyrimų žemiau patiekiamas tipologinė komplekso sudėtis tėra tik preliminari.

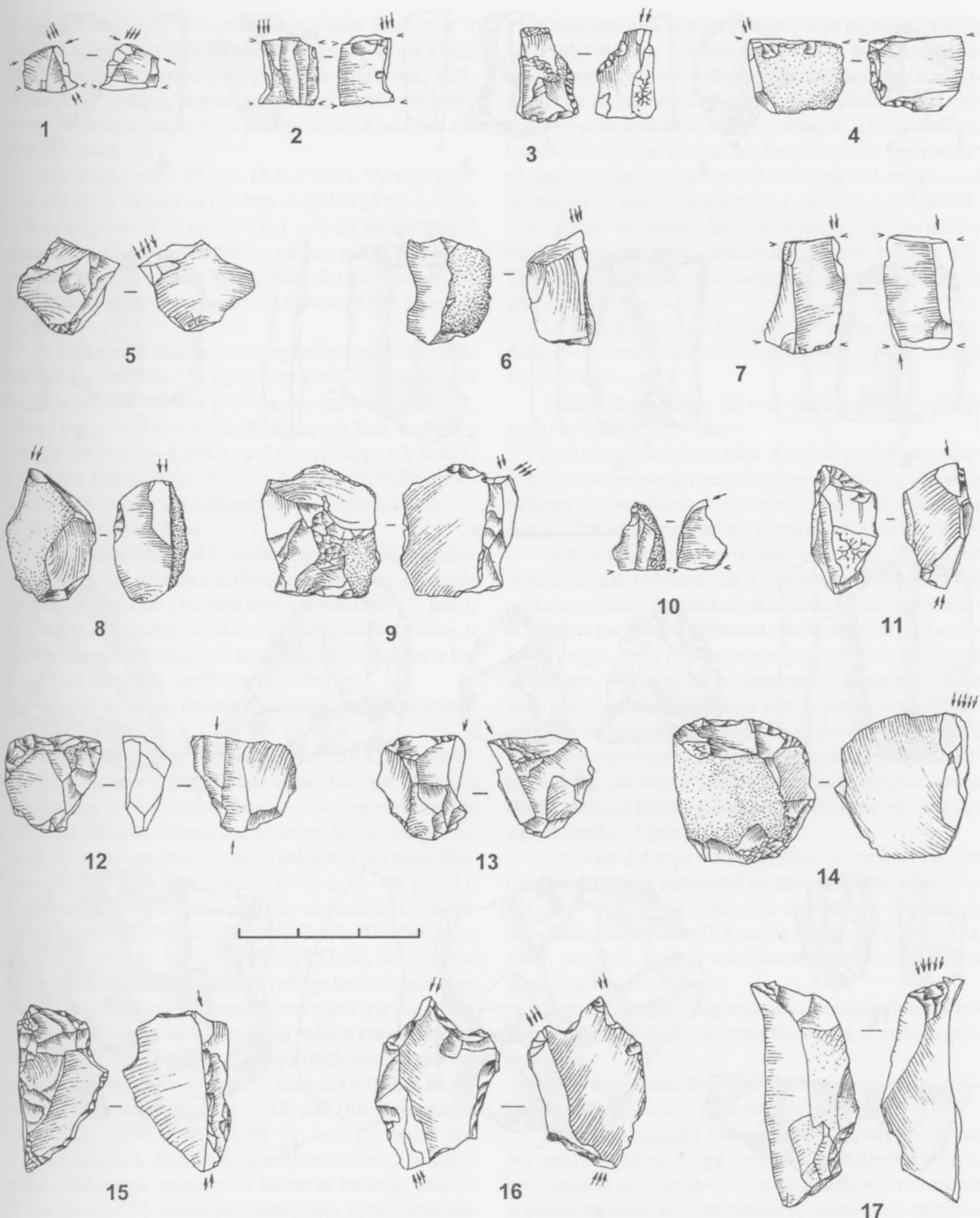
Skaldymo technika. Dauguma ruošinių buvo nuskeliamas nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikšteliemis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ir/ar nuspaudimo technika, pasižyminti smulkiomis aikštelių liekanomis su nedidele kuprele ir jos išskala.

Radiniai. Skaldytiniai stipriai sunaudoti, ruošiniams nuskelti panaudoti net visiškai smulkūs (iki 1–2 cm dydžio) rieduliukai. Neabejotinai šiam kompleksui galime priskirti 11 skaldytinių, tarp kurių 6 dvigaliai (5:12, 14 pav.) ir 5 vienagaliai (5:13 pav.). Skaldytiniai naudoti skeltėms ir nuoskaloms gauti. Skaldos grupės didžiąją dalį sudaro smulkios nuoskalos, atsiradusios paruošiant, ekspluatuojant ir renovuojant skaldytinius – iki 90% radinių. Skelčių rasta ženkliai mažiau – tik ~9% radinių. Rasta ir keletas antrinio apdirbimo atliekų: 7 rėžtukinės nuoskalos ir 3 antgaliai gamybos atliekos – skelčių bazinės dalys su dvipusių įdubimais (3:9–10 pav.).

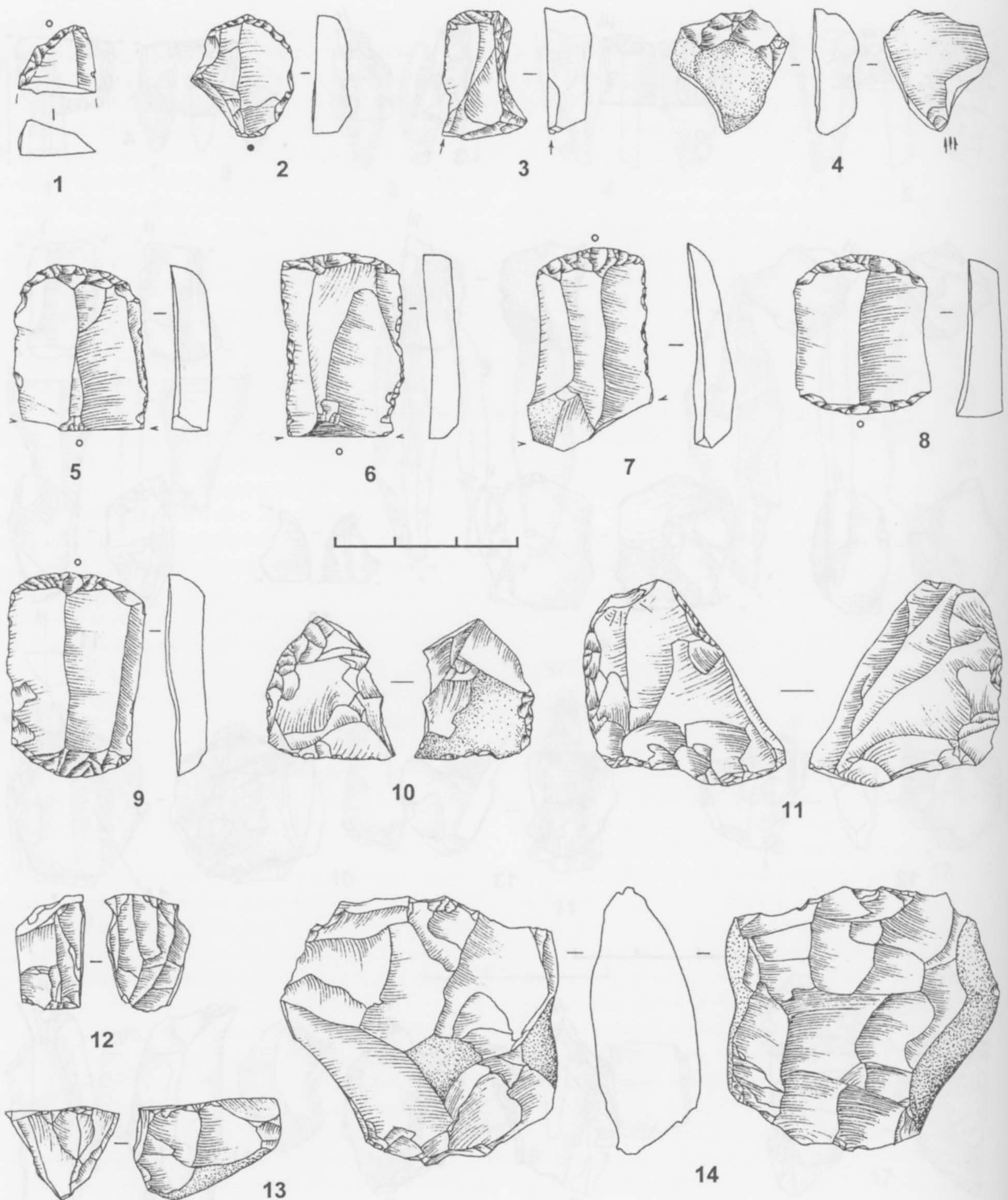
Dirbinių kategorijai priskirtini mažiausiai 107 radiniai. Rasta 12 antgaliai (3 sveiki ir 9 fragmentiški), pagaminti iš taisyklingų skelčių. Jie – 2 tipų. Vienintelis antgalis su ryškiai išskirta įkote pagamintas iš nuo dvigilio skaldytinio nuskeltos skeltės. Įkotė išskirta stambiu statmenu retušu ruošinio proksimaliniame gale (bazinis galas su aikštelių liekana ir kuprele gamybos metu pašalintas nulaužiant) ir plokščiu bemaž vienpusiu retušu reverse. Viršūnė nežymiai pataisyta pakraštiniu retušu (3:8 pav.). Antrajam tipui priskirtini 5 antgaliai su nežymiai išskirta įkote: 3 atvejais įkotė suformuota stambiu–smulkiu statmenu–nuožulniu retušu abiejose (ar vienoje) šoninėse averso kraštinėse, nulaužiant bazinę ruošinio dalį, ir nežymiai (padrikai) paretušuojant reverso pusėje (3:5–7 pav.), o 1 atveju įkotė suformuota distaliniame ruošinio gale stamboku nuožulniu retušu bei plokščiu dvipusiu retušu reverse (3:3 pav.). 3 šie antgaliai yra su išlikusiomis viršūnėmis: pirmojo – įstriža ir natūrali (yra utilizacinė pseudorėžtukinė išskala) (3:7 pav.), antrojo – smaila ir reverso pakraščiuose nežymiai paretušuota, o trečiojo – suformuota mikrorėžtukiniu būdu (3:3 pav.). Likusieji antgaliai dėl savo fragmentišumo nepriskirti nė vienam iš aukščiau išvardytų tipų. Tai 5 smulkios įkočių dalys, suformuotos

3 pav. Sudotos-2A gyvenvietės radiniai: 1–8 – įkotiniai antgaliai, 9–10 – įkotinių antgalių gamybos atliekos, 11 – grąžtas/yla, 12–17 – specialios paskirties dirbiniai. E. Šatavičiaus ir G. Piličiausko pieš.

4 pav. Sudotos-2A gyvenvietės radiniai: 1–17 – įvairių tipų rėztukai (1–2, 4–8 – nuskeltiniai vienkrypciniai, 9 – nuskeltinis dvikryptis, 3, 10–17 – retušiniai). E. Šatavičiaus ir G. Piličiausko pieš.

5 pav. Sudotos-2A gyvenvietės radiniai: 1–9 – gremžtukai (2–7 – galiniai, 8–9 – dvigaliai), 10–11 – kirvelio tipo dirbiniai, 12–14 – skaldytiniai (12, 14 – dvigaliai, 13 – vienagalis). E. Šatavičiaus ir G. Piličiausko pieš.

stamboku statmenu retušu averso šoninėse kraštinėse ir padriku ar nežymiu plokščiu retušu reverse (beveik visais atvejais ruošinio bazine dalis pašalinta nulaužiant) (3:2, 4 pav.) bei 1 viršūnė, kuri nežymiai nusklembta vidutinio dydžio statmenu retušu ir yra proksimalinėje ruošinio dalyje (3:1 pav.).

Gremžtukų rasta 25 egz. (5:1–9 pav.). Vyrauja galiniai (20 egz.), likusį kiekį sudaro dvigaliai (3 egz.) ir neaiškūs fragmentai (2 egz.). Tarp galinių formų pagal proporcijas absolucią daugumą sudaro pailgi (20 egz.), trumpas buvo tik vienas. Visų gremžtukų ašmenėliai ryškiai išgaubti. Pusę jų pagaminta iš skelčių, o kita dalis – iš nuoskalų.

Réztukų rasta daugiau – 30 egzempliorių. Kiekybiškai vyrauja retušiniai (14 egz.), tarp kurių 2 – kombinuoti su tokio pat tipo réztuku priešingame ruošinio gale (4:3, 10–17 pav.). Nuskeltinių vienkrypčių yra kiek mažiau – 10 egz. (4:1–2, 4–8 pav.), o dvikrypčių – tik 6 egz. (4:9 pav.). Dėl žaliavos stygiaus dauguma réztukų smulkūs, netaisyklingi, juos sunku detaliau įvertinti. Bemaž visi pagaminti iš nuoskalų.

Be to, komplekse yra 19 nenustatyti dirbinių fragmentų, 17 specialios paskirties dirbinių (3:12–17 pav.), 2 gražtai/ylos (3:11 pav.) ir 2 kirvelio tipo dirbiniai (5:10–11 pav.), pagaminti iš stambių nuoskalų, apdirbtai nesimetriškai, o ašmenys smulkiai išdaužyti. Kompleksui priskirtina ir keiliastės retušuotų skelčių bei nuoskalų.

Visi šie aukščiau išvardyti dirbiniai sudaro daugmaž vienalyti kompleksą.

Bratoniškių-1 gyvenvietė (Vilniaus r., Nemenčinės sen.) yra apie 3 km iš vakarų nuo tilto per Nerį ties Nemenčine, jos kairiajame krante, ant antros viršsalpinės iš slėnio išsikišusios terasos, kurią pusiau dalija sena gili raguva. Rytinėje terasinio iškyšulio pašlaitėje yra beišdžiūstančio upelio vaga (Girininkas, 1979, p. 83–84, pav. 1). Pirmą kartą apie čia rastus radinius užsimena H. Cehak-Hołubowiczowa (Cehak, 1933:84; Cehak-Hołubowiczowa, 1936, p. 29). Vėliau, 1942–1957 m., čia lankėsi K. Jablonskis, kuris ir surinko paviršiuje besimėtančius radinius. Jo sudarytame schematiname planelyje yra išskirtos 4 atskiros titnaginių ir keraminių radinių koncentracijos aikšteliės (šifrai V 11^{a, az, b, c}). Trumpa tipologinė-chronologinė informacija apie čia rastus radinius pateikta R. Rimantienės (Rimantienė, 1971, c. 54, tab. IIIa; Rimantienė, 1974, p. 24; 1996, p. 23–34, 46–51, lent. II), tačiau plačiau apibūdinta A. Girininko, kuris juos datavo 2 laikotarpiais – vėlyvuojančiam paleolito ir žalvario amžiaus pradžia (Girininkas, 1979). Naujai peržiūrėjus šios gyvenvietės medžiagą galima konstatuoti, kad radiniai priskirtini vėlyvojo paleolito, ankstyvojo mezolito (Kundos kultūra), žalvario amžiaus pradžios laikotarpiams.

Dauguma mus dominančiu vėlyvojo paleolito radinių rasta šalia akmenų krūsnių, esančių tarp beišdžiūstančio upelio vagos rytuose ir iškyšulį kertančios raguvos vakaruose. Tai K. Jablonskio nurodyta V 11^a aikšteliė. Dar vienas vėlyvojo paleolito radinys rastas V 11^{ax} aikšteliėje, kurios lokalizacija nėra aiški. Be to, atrodo, jog i V 11^a aikštelię sujungti kelią atskirų aikštelių radinių, nes čia rasti radiniai yra 2 skirtų laikotarpių. Apie tai, jog Bratoniškių-1 gyvenvietėje buvo keletas vėlyvojo paleolito aikštelių, užsimena ir R. Rimantienė (Rimantienė, 1996, p. 47). Taigi toliau aptardami čia rastus radinius išskirsime 3 jų grupes: 1A, 1B ir 1C.

1A grupę sudaro tik keletas V 11^a aikšteliėje rastų radinių (9 vienetai). Jie išskirti tipologiškai ir pagal titnago žaliavos spalvą.

Skaldymo technikos dėl radinių negausumo ir smulkumo apibūdinti netikslinga.

Radiniai. Skaldytinių nėra. Antrinio apdirbimo atliekoms galima priskirti 1 antgalį gamybos atlieką – skeltės vidurinę dalį su dviem išretušuotais įdubimais viršutinėje dalyje. Skaldos grupę sudaro 3 nuoskalos ir 3 skelčių dalys.

Dirbinių kategorijai priklauso 3 radiniai. Vienintelis įkotinis antgalis pagamintas iš nuo vienagalio skaldytinio nuskeltos skeltės. Smailoka ryškiai išskirta įkotė suformuota stambiu nuožulniu–statmenu retušu ruošinio proksimalinėje dalyje, kurio pats galas gamybos procese pašalintas nulaužiant, o reverse likusi laiptuota plokštuma iš vieno šono papildomai dar pataisyta kelias plokščio retušo negatyvais. Antgalio viršūnė nulaužta (6:2 pav.). Galbūt šiam tipui galima priskirti ir 1 fragmentuotą radinį, panašų į antgalio įkotę. Tai bemaž statmenu retušu pataisytas vienos skeltės galu su keliais smulkiais plokščio retušo negatyvais reverse (6:1 pav.).

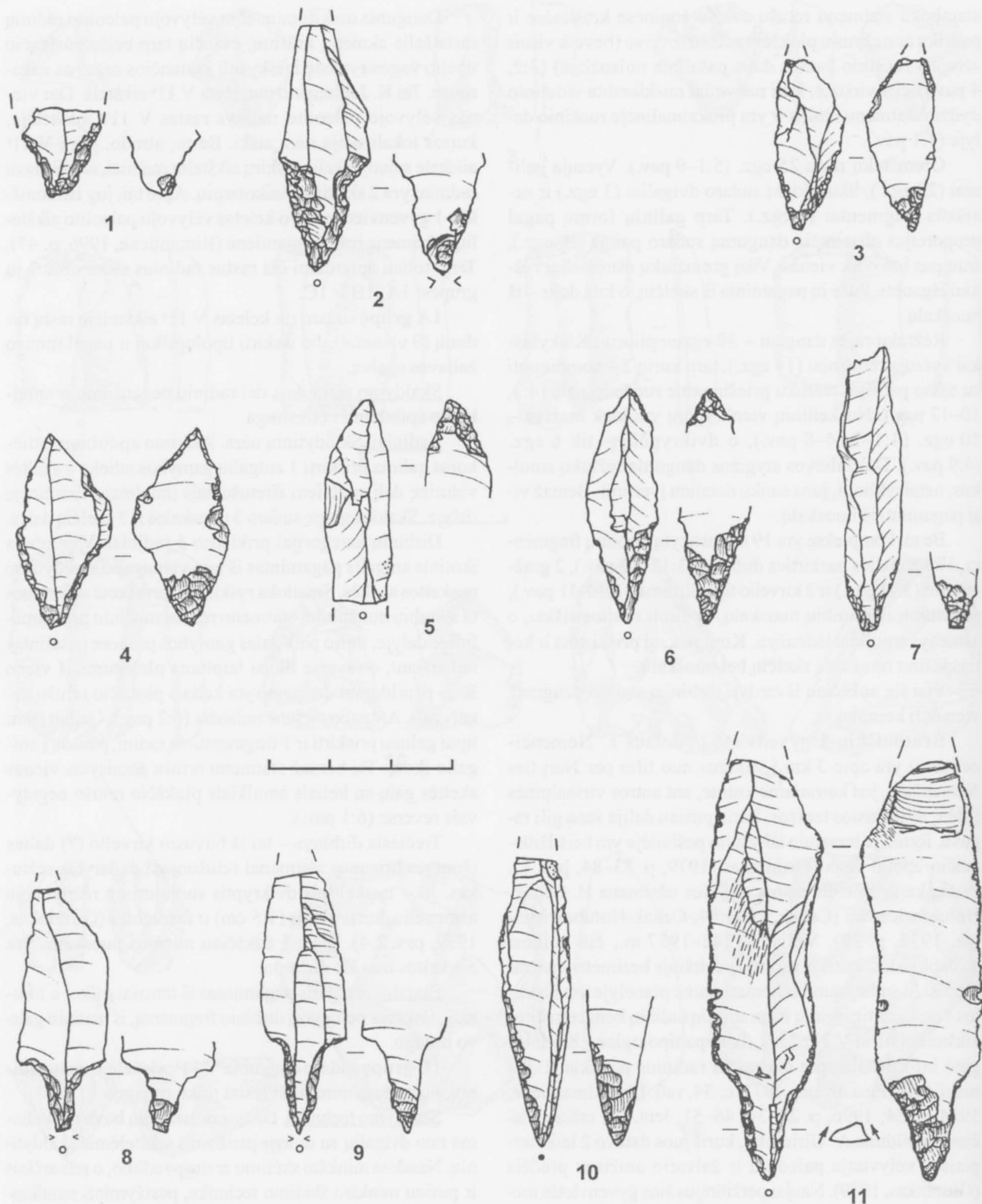
Trečiasis dirbinys – tai iš buvusio kirvelio (?) dalies (šoninės briaunos statmenai retušuotos) padarytas réztukas. Jis – nuskeltinis dvikryptis su viduriniu réziamuoju ašmenėliu, kuris platus (1,5 cm) ir facetuotas (Girininkas, 1979, pav. 2:4). Beje, 3 aukščiau minėtos nuoskalos yra nuskeltos nuo šio dirbinio.

Pastaba. Antgalis pagamintas iš tamsiai pilko, o likusieji, išskyrus perdegusį dirbinio fragmentą, iš matinio gelšto titnago.

1B grupę sudaro dauguma V 11^a aikšteliėje rastų radinių, kurie pagaminti iš šviesiai pilko titnago.

Skaldymo technika. Dauguma ruošinių buvo nuskeliai nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikšteliėmis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ar nuspaudimo, o retkarčiais ir pusiau minkšto skėlimo technika, pasižyminti smulkiomis aikštelių liekanomis su nedidele kuprele ir jos išskala.

Radiniai. Kolekcijoje tėra tik 1 smulkus ir tiksliau neapibūdinamas skaldytinio liekanos fragmentas. Skaldos

6 pav. Bratoniškių-1 gyvenvietės radiniai: 1–7 – įkotiniai antgaliai (1–2 – ankstyvasis kompleksas 1A; 3–7 – vėlyvasis kompleksas 1B ir 1C). Margių „Salos“ gyvenvietės radiniai: 8–11 – įkotiniai antgaliai (8–9 – ankstyvasis kompleksas, 10–11 – vėlyvasis kompleksas). E. Šatavičiaus pieš.

grupei priklauso keli šimtai radinių, kurių 3/4 sudaro nuoskalas, o likusią dalį – skeltės. Antrinio apdirbimo atliekomis galima priskirti ~10 rėžtukinių nuoskalų. Daugumos jų viena iš kraštinių retušuota; yra ir plokščių rėžtukinių nuoskalų.

Dirbinių kategorijai priskirtini 39 radiniai. Antgaliu rasta 4 vienetai: 3 jų sveiki, o 1 išliko tik viršutinė dalis. Visi jie labai panašūs ir priskirtini tam pačiam tipui – antgaliams su neišskirta įkote (karklo lapo formos). Antgaliu smailos įkotinės dalys suformuotos skelčių proksimaliniame gale stamboku-vidutinio dydžio nuožulniu retušu, kurios reverso pusėje dar suplonintos plokščiu dvipusiu retušu, taip pašalinant kuprelę (6:4, 6–7 pav.). Vieno antgalio viršūnė palikta natūrali – įstriža (6:7 pav.), o 3 reverso pusėje pataisytos smulkiu-stamboku nuožulniu retušu (6:4–6 pav.). Nuožulniu smulkiu retušu pataisyta ir vieno antgalio averso pusės dešinioji kraštinė (6:6 pav.).

Rėžtukų rasta 7 vienetai: 5 nuskeltiniai (4 dvikrypciai ir 1 vienkryptis) bei 2 retušiniai. Tarp dvikrypciai 3 yra viduriniai ir 1 šoninis; pagaminti iš skelčių dalių. Vienintelis vienkryptis su dviem rėžtukiniais nuskėlimais viename iš galų pagamintas iš nuoskalos dalies. Abu retušiniai yra su įstrižai retušuotu ašmenėliu ir pagaminti iš skelčių dalių. Maždaug pusės visų rėžtukų rėžiamieji ašmenėliai facetuoti.

Rasti ir 4 grąžtai/ylos, pagaminti iš skelčių, tarp kurių 3 egz. turi averse retušu suformuotą spyglį (1 sveikas, tik su nulaužtu smaigaliu ir primena *Zinken* tipo dirbinį; kitas panašus į antgalį, o trečias – fragmentiškas), o 1 darbinis ašmenėlis suformuotas smulkiu nuožulniu ir priešpriešiniu retušu (smaigalys nulūžęs). Be to, komplekse dar yra 4 dirbinių fragmentai, iš kurių 1 labai primena įstatomą ašmenėlį (mikroskeltės viršutinė dalis su nuožulniu retušu reverso ir plokščiu averso šoninėse kraštinėse), 18 skelčių ir jų dalių su retušu ir/ar utilizacija ir 2 nuoskalos su retušu.

1C grupė sudaro V 11^{ax} aikštéléje rastas vienintelis radinys – įkotinis strėlės antgalis. Jis pagamintas iš nuo dvigalio skaldytinio nuskeltos nuoskalos. Įkotė neišskirta. Ji smaila ir suformuota vidutinio dydžio nuožulniu retušu ruošinio proksimaliniame gale, kuri reverso pusėje dar pataisyta dvipusiu plokščiu retušu. Antgalio viršūnė reverso pusėje abiejose kraštinėse pataisyta smulkoku nuožulniu retušu, o pats smaigalys – nulūžęs (6:3 pav.).

Pasienių-1 gyvenvietė (Vilniaus r., Buvydiškių sen.) yra 4 kilometrai į šiaurės vakarus nuo Vilniaus Lazdynų mikrorajono, Neries dešiniajame krante, ant pirmos viršsalpinės terasos. Dabar ji yra 4–7 m aukščiau Neries vandens lygio. Gyvenvietė įkurta terasos pietiniame pakraštyje, už kurios yra Neries senvagės loma. Paminklas nedidelis, apima 50x30 m plotą, kurio vakariniame pakraštyje yra sena nedidelė griova-loma. 1990–1997, 2001 m. autoriaus

vykdytų tyrimų metu gyvenvietėje ištirtas 320 m² plotas, kuriame surinkta daugiau nei 6 tūkstančiai radinių. Išskirti 3 radinių kompleksai, iš kurių du (B ir C) priklauso Svidrū kultūrai (Šatavičius, 1997; 1998a; 1998d; 2001š, p. 102–103, 115–118; 2002c).

B kompleksui galima priskirti daugiau nei 300 titnago radinių, kurie pasidengę storoka balkšva patina.

Skaldymo technika. Daugumas radinių nuskelta nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikštélémis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ar nuspaudimo technika: vyrauja nedidelės aikštelių liekanos su smulkia kuprele bei nedidele išskala (ar be jos) ir ištrūkimais. Tačiau kai kurie ruošiniai dar turi grubokas aikštelių liekanas su ženklia kuprele ir išskala (pusiau kietas skėlimas).

Radiniai. Skaldytinių nerasta. Skaldo grupę sudaro ~300 įvairaus dydžio nuoskalų ir skelčių. Skelčių čia yra tik apie 20%. Antrinio apdirbimo atliekomis priskirtinos kelios rėžtukinės nuoskalos.

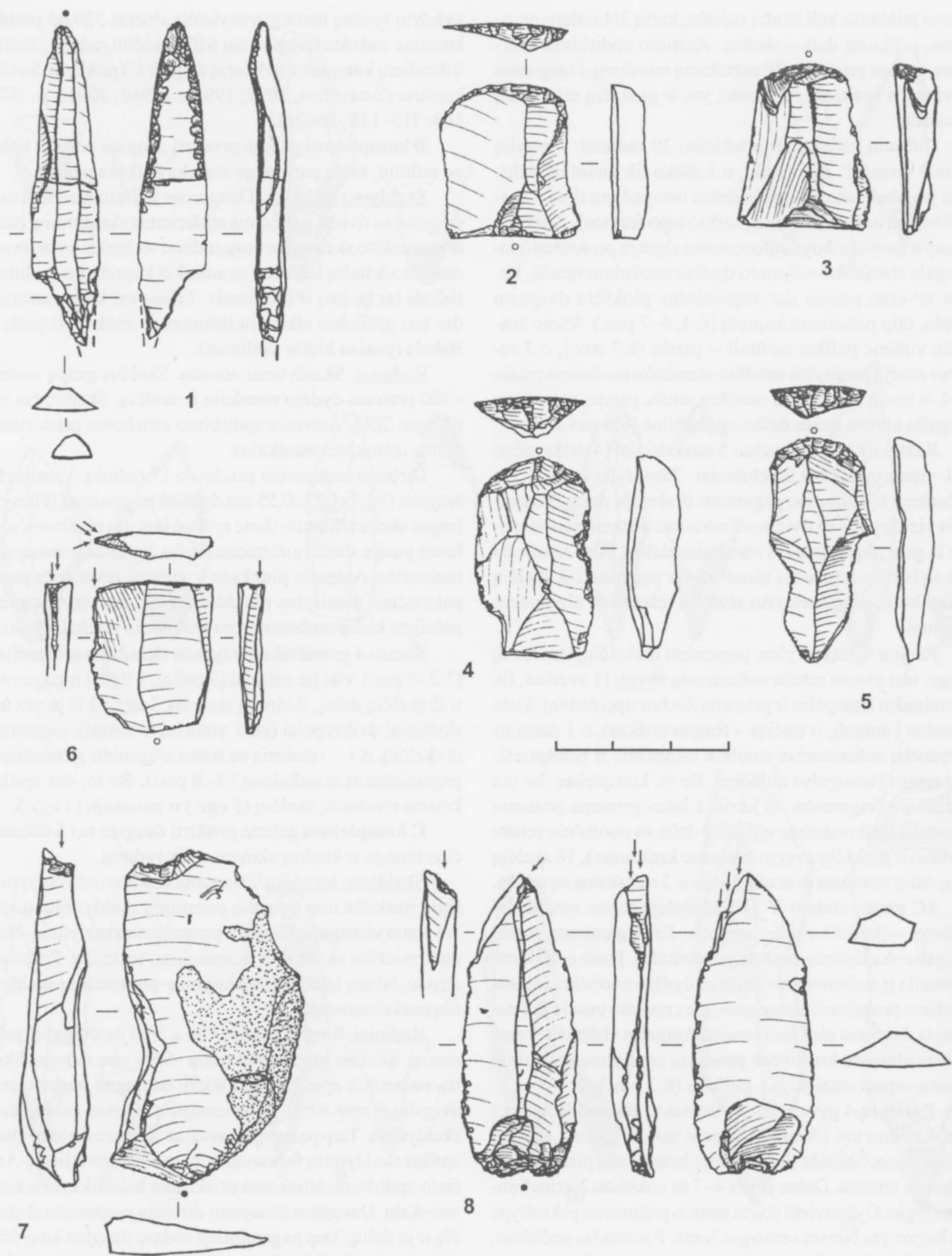
Dirbinių kategorijai priklauso 17 radinių. Vienintelis antgalis (>5,7x1,22x0,55 cm dydžio) pagamintas iš taisyklingos skeltės. Smaila įkotė ryškiai išskirta ruošinio distancijėje pusėje stambiu statmenu retušu. Pats įkotės smaigalys nudaužtas. Antgalio plunksna ir viršūnė reversinės pusės pakraščiais pataisytos plokščiu retušu, tuo tarpu kuprelė pašalinta kiek stambesniu ir nuožulnesniu retušu (7:1 pav.).

Surasti 4 gremžtukai su ryškiai išgaubtais ašmenėliais (7:2–5 pav.) Visi jie galiniai (3 pailgi, 1 ilgas) ir pagaminti iš skelčių dalių. Rėžtukų rasta tik 3 egz.: 2 iš jų yra nuskeltiniai dvikrypciai (po 1 vidurinį ir šoninį), pagaminti iš skelčių, o 1 – retušinis su tiesiu ir įgaubtu ašmenėliu ir pagamintas iš nuoskalos (7:6–8 pav.). Be to, dar aptikta keletas retušuotų skelčių (5 egz.) ir nuoskalų (4 egz.).

C kompleksui galima priskirti daugiau nei 6 tūkstančius titnago ir kitokių akmens rūsių radinių.

Skaldymo technika. Dauguma skaldo ir dirbinių ruošinių nuskelta nuo dvigalių prizminių skaldytinių, o apie 1/4 – nuo vienagalių kūginių–piramidinių skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ir nuspaudimo technika. Pastaroji, atrodo, labiau būdinga nuo kūginių–piramidinių skaldytinių nuskeliamai skaldai.

Radiniai. Rasta 12 skaldytinių. Visi jie dvigaliai prizminiai. Skaldo grupė priklauso ~95% visų radinių. Skeltės sudaro tik apie 1/6 šio kiekio: dauguma nuskelta nuo dvigalių, o apie 30% – nuo vienagalių kūginių–piramidinių skaldytinių. Tarp pastaruju pasitaikė ir mikroskelčių. Daug aptikta skaldytinių formavimo ir renovavimo atliekų. Antrinio apdirbimo atliekomis priskirtina keliolika rėžtukinių nuoskalų. Dauguma titnaginių dirbinių pagaminta iš skelčių ir jų dalių. Taip pagamintieji sudaro daugiau kaip 60% visų titnaginių dirbinių, todėl galime teigti, kad naudota skeltinė dirbinių gamybos technika.

7 pav. Pasienių-1B gyvenvietės radiniai (ankstyvasis svidrinis kompleksas): 1 – įkotinis antgalis, 2–5 – gremžtukai, 6–8 – rėžtukai.
E. Šatavičiaus pieš.

Dirbinių kategorijai galima priskirti kiek daugiau nei 300 radinių. Pačią ryškiausią titnaginių dirbinių grupę sudaro įkotiniai antgaliai, kurių aptikta 13 (dauguma – fragmentiški). Pagal įtvaros apdirbimą jie skirstytini i 3 tipus. 4 antgaliai yra su daugiau ar mažiau išskirta įkote, kuri suformuota stambiu nuožulniu retušu averse ir plokščiu – reverse (8:7, 9–12 pav.). 6 antgaliai įkotė neišskirta: ji reverso pusėje retušuota plokščiai ir nuožulniai (8:4–5, 8 pav.) arba tik nuožulniai (8:1, 6 pav.). Dar 2 antgaliai išliko tik patys įkočių smaigaliai (8:2–3 pav.), tad priskirti kuriam nors tipui jų šiuo metu neįmanoma. Gaila, kad negalima nustatyti ir daugumos antgaliai viršūnės apdirbimo. Sveiki išliko tik trys dirbiniai. Dviejų antgaliai viršūnės natūralios (8:10–11 pav.), o vieno smaigalys nežymiai paretušuotas (8:12 pav.). Rasta ir keletas retušuotų skelčių, kurios irgi galėjo būti panaudotos kaip antgaliai.

Atskirą antgaliai grupę sudaro didelių proporcijų trapezijos; jų rasta 9 egz., dauguma – netaisyklingos, grubios, padarytos iš smulkių nuoskalų (9:1–3, 5–8 pav.). Jų aukščio ir pločio santykis yra 1,3–2,1. Šoninės briaunos retušuotos grubiu statmenu, dažnai priešpriešiniu retušu, kurio kartais dėl grubumo negalima pavadinti ir retušu (9:1–2, 6 pav.). Taisyklingos, pagamintos iš skelčių, tėra tik dvi trapezijos (viena fragmentiška) (9:4 pav.). Jų briaunos irgi pataisytos priešpriešiniu retušu. Dauguma šių trapezijų turi ženklių utilizacijos požymių (pseudorėžtukiniai išskėlimai, išlūžimai), tai įrodo, jog šie dirbiniai tikrai buvo panaudoti kaip skersiniai antgaliai (9:1, 4–5, 7–8 pav.).

Tyrimų metu aptikta ir pora įstatomų ašmenėlių: vieno – kairioji kraštinėje, o kito – proksimalinis galas, performuoti nuožulniu smulkoku retušu (12:3 pav.).

Šiame komplekse yra 28 gremžtukai: 23 galiniai (10:1–10, 13–14 pav.), 3 šoniniai, po 1 galinį–šoninį (10:12 pav.) ir pusiau šoninį (10:11 pav.). Kitą dirbinių grupę sudaro rėžtukai, kurių rasta 24 egzempliforiai. Jie pagal rėžiamojo ašmenėlio suformavimo vietą ir būdą skirstomi į nuskeltinius vienkrypcius (kampinius) – 14 vnt. (11:2, 4–5, 7 pav.), nuskeltinius dvikrypcius (vidurinius) – 4 vnt. (11:3 pav.) bei retušinius (su tiesiu, igaubtu ar įstrižu ašmenėliu) – 6 vnt. (11:1, 6 pav.).

Be to, dar yra vienas asimetrinis ovalo formos skersiniame pjūvyje šerdinis kirvelis, pagamintas iš nedidelio rieduliuko, 4 grąžtai/ylos, keliolika dirbinių fragmentų, 20 specialios paskirties dirbinių, po ~100 skelčių ir nuoskalų su retušu ir utilizacija šoninėse kraštinėse. Šio komplekso skeltės buvo nuskeltos tiek nuo dvigalių prizminių (12:7–10 pav.), tiek ir vienagalių kūginių–piramidinių skaldytinių (12:1–2, 4–6 pav.).

Šiam kompleksui tikriausiai priskirtini ir kitų akmens rūšių (smiltainio, kvarcito, porfyro) radiniai, kurių čia rasta per 500 vienetų. Absoliučią daugumą sudaro įvairaus

dydžio nuoskalos, dažnai su smailu vienu galu. Skelčių rasta tik keletas. Aptikta ir keletas skaldytinių: po vieną nupjautos pyramidės formos, dvigalių ir netaisyklingą.

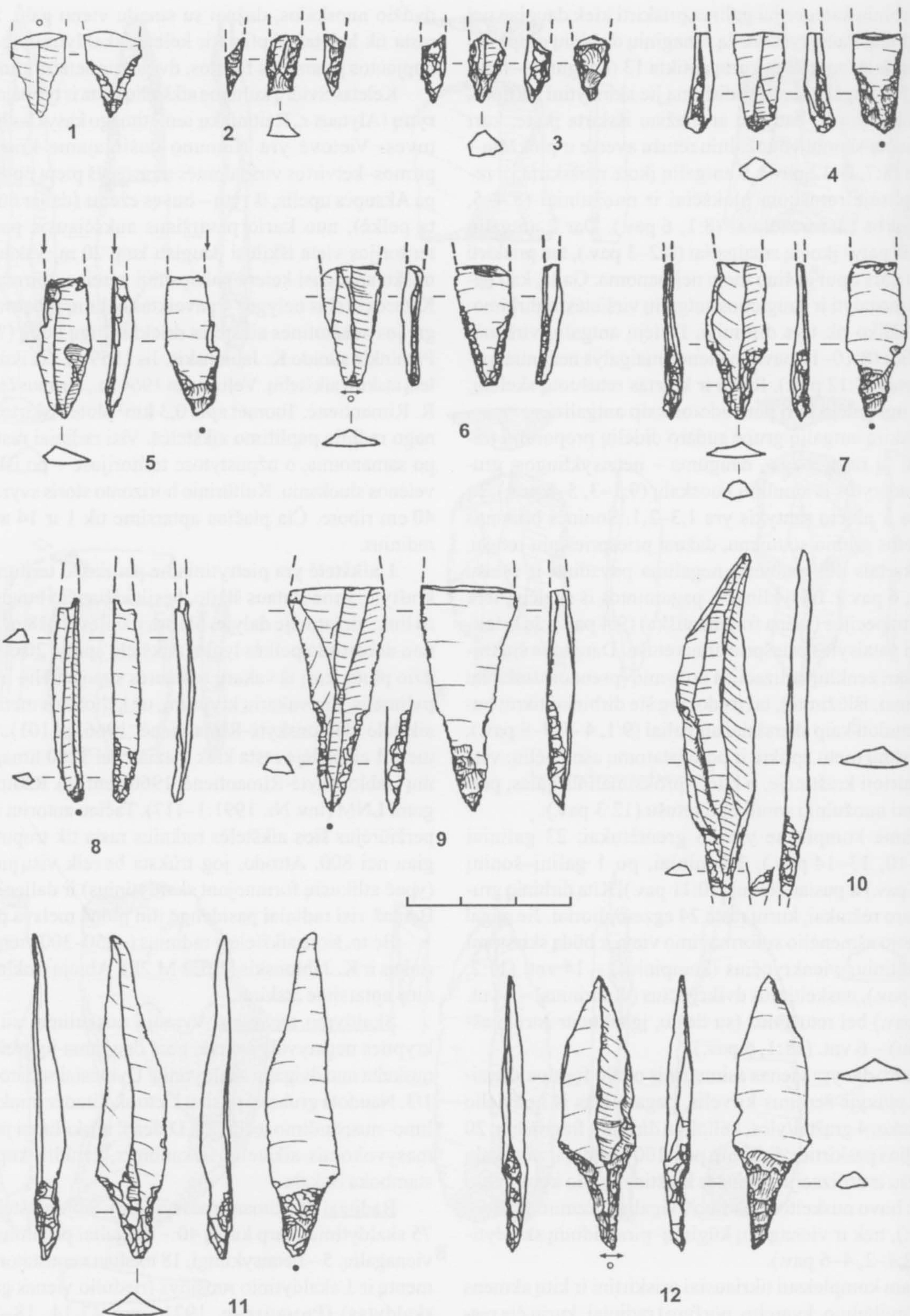
Keletas Svidrū kultūros aikštelių rasta ir tyrinėjant **Ežerynų** (Alytaus r., Raitininkų sen.) titnago kasyklas bei dirbtuvės. Vietovė yra Nemuno dešiniajame krante, ant pirmos–ketvirtos viršsalpinės terasos. Iš pietų pusės ją supa Aksupės upelis, iš rytų – buvęs ežeras (dabar nusausinta pelkė), nuo kurio paviršiaus aukščiausia paminklo teritorijos vieta iškilusi daugiau kaip 20 m. Vakaruose ši mišku apaugusi ketera palaipsniui pereina į pirmą terasą. Keteros viršus nelygus – paveiktas eolinių procesų, o išilgai jos aukštutinės aikšteliės driekiasi ilgą kopą (?) volai. Paminklą surado K. Jablonskis. Jis 1959 m. čia išskyrė keletą atskirų aikštelių. Vėliau, jau 1964 m., tyrimus čia vykdė R. Rimantienė. Tuomet apie 0,3 km² plote išskirtos 26 titnago radinių paplitimo aikštelių. Visi radiniai rasti iškart po samanomis, o užpustytose teritorijose – po iškastinės velėnos sluoksniu. Kultūrinio horizonto storis svyravo 10–40 cm ribose. Čia plačiau aptarsime tik 1 ir 14 aikštelių radinius.

1 aikšteliė yra pietrytiname paminklo teritorijos pakraštyje, gana stataus šlaito, besileidžiančio buvusio ežero link, viršutinėje dalyje. Šlaitas pakilęs iki 18 m aukščio nuo dabartinio pelkės lygio. Aikšteliė apima 20x10 m dydžio plotą, kurį iš vakarų ir šiaurės supo smėlio ir graužo pylimėlis. Pietvakarių kryptimi, už keliolikos metrų, yra 2 aikšteliė (Jablonskytė-Rimantienė, 1966, p. 101). Tyrimų metu 1 aikšteliėje rasta kiek mažiau nei 3280 titnago radinių (Jablonskytė-Rimantienė, 1966, lent. 1). Radiniai saugomi LNM (inv. Nr. 1991:1–117). Tačiau autorui iš naujo peržiūrėjus šios aikšteliės radinius rasta tik truputis daugiau nei 800. Atrodo, jog trūksta beveik visų nuoskalų (ypač atlikusių formuoojant skaldytinius) ir dalies skelčių. Bemaž visi radiniai pasidengę itin plona melsva patina.

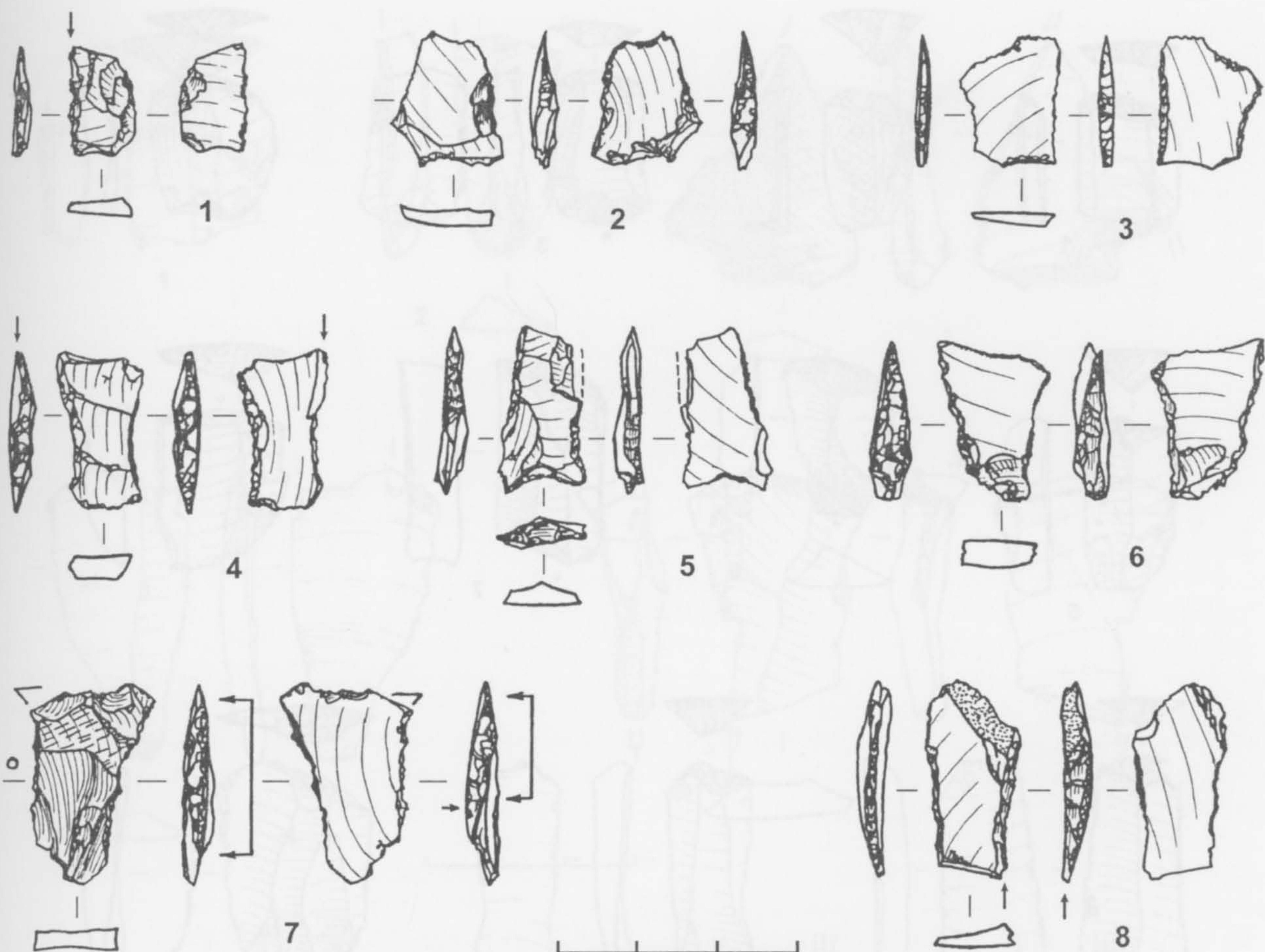
Be to, šioje aikšteliėje radinius (~250–300 vienetų) yra rinkės ir K. Jablonskis (šifras M 28). Abiejų rinkinių radinius aptarsime atskirai.

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos krypties negatyvais averse, nors dauguma jų greičiausiai nuskelta nuo dvigalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo–nuspaudimo technika. Didesni nuskėlimai pasižymi masyvokomis aikštelių liekanomis, ženklia kuprele su stamboka išskala.

Radiniai (R. Rimantienės tyrimai). Šioje aikšteliėje rasti 75 skaldytiniai, tarp kurių 40 – dvigaliai prizminiai, 11 – vienagaliai, 5 – netaisyklingi, 18 tiksliau nenustatomų fragmentų ir 1 skaldytinio ruošinys (riedulio vienas galas apskaldytas) (Rimantienė, 1971, pusc. 47:14, 18–19). Jie naudoti skeltėms nuskelti. Skaldos grupę sudaro ~600–

8 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1–12 – įkotiniai antgaliai. E. Šatavičiaus pieš.

9 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1–8 – trapeciniai antgaliai (1–3, 5–8 – pagaminta iš nuoskalų, 4 – pagaminta iš skeltės). E. Šatavičiaus pieš.

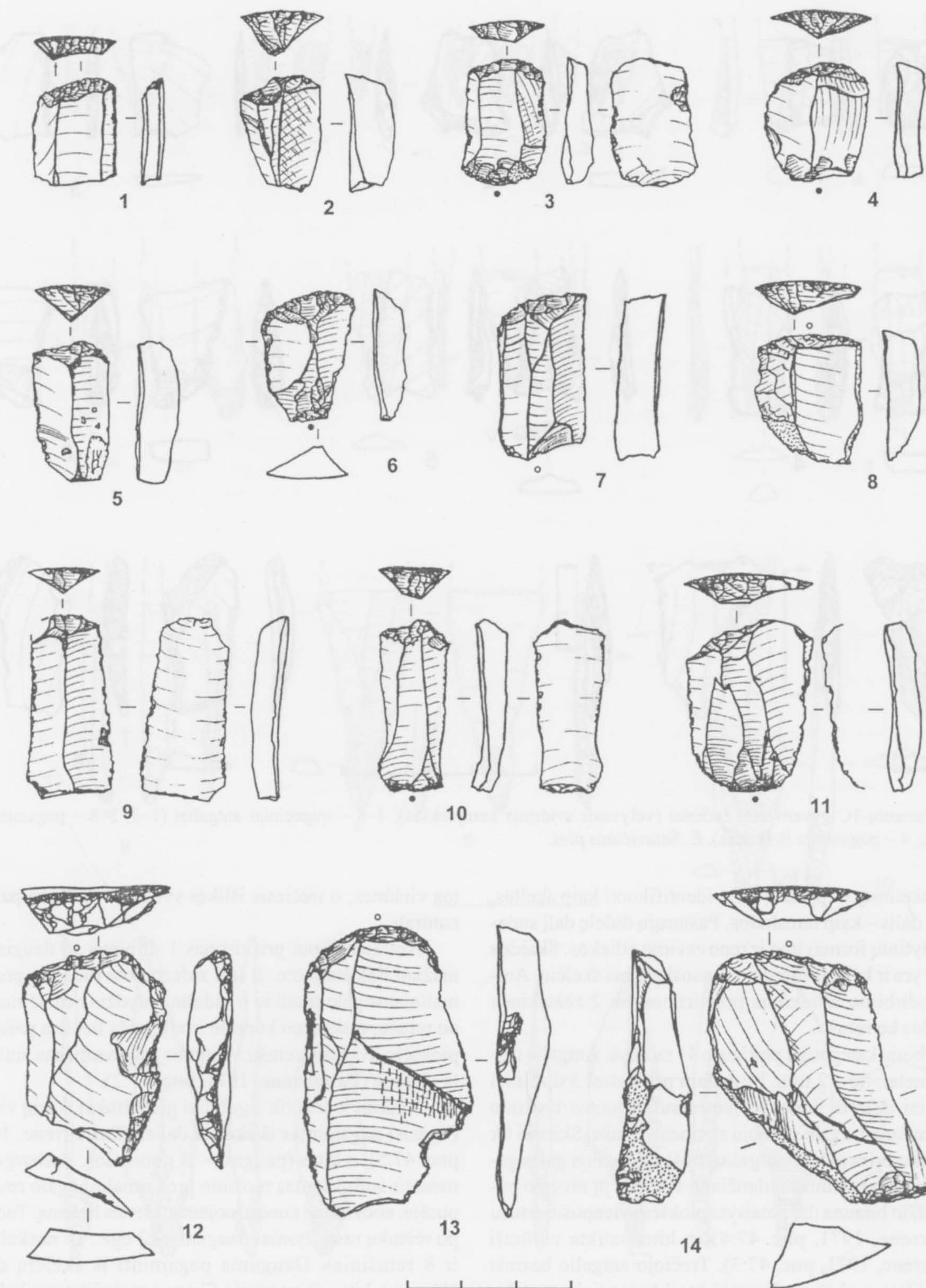
700 nuskėlimų, tarp kurių 65% identifikuoti kaip skeltės, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Pastarujų didelę dalį sudaro skaldytinių formavimo ir renovavimo atliekos. Skaldo grupėje yra ir keletas briauninių nuoskalų bei skelčių. Antgrinio apdirbimo atliekoms priskirtinos tik 2 rėžtukinės nuoskalos be retušo.

Dirbinių kategorijai priklauso 41 radinys. Antgalių rasta 4 vienetai, jie – 2 tipų. Pirmajam priskirtini 3 dirbiniai su ryškiai išskirta įkote. Jų įkotės suformuotos ruošinio proksimaliniame gale stambiu statmenu retušu. Skiriasi tik paruošimo principas. 2 antgalių ruošinio bazinis galas gamybos metu pašalintas nulaužiant, vieno iš jų reverso pusė ties lūžio briauna dar pataisyta plokščiu vienpusiu retušu (Римантене, 1971, рис. 47:4), o kito palikta natūrali (Римантене, 1971, рис. 47:3). Trečiojo antgalio bazinis galas išlikęs, o skėlimo kuprelė ir aikštelės liekana pašalinti plokščiu dvipusiu retušu (Римантене, 1971, рис. 47:1). Du pastarieji dirbiniai fragmentuoti – nulauž-

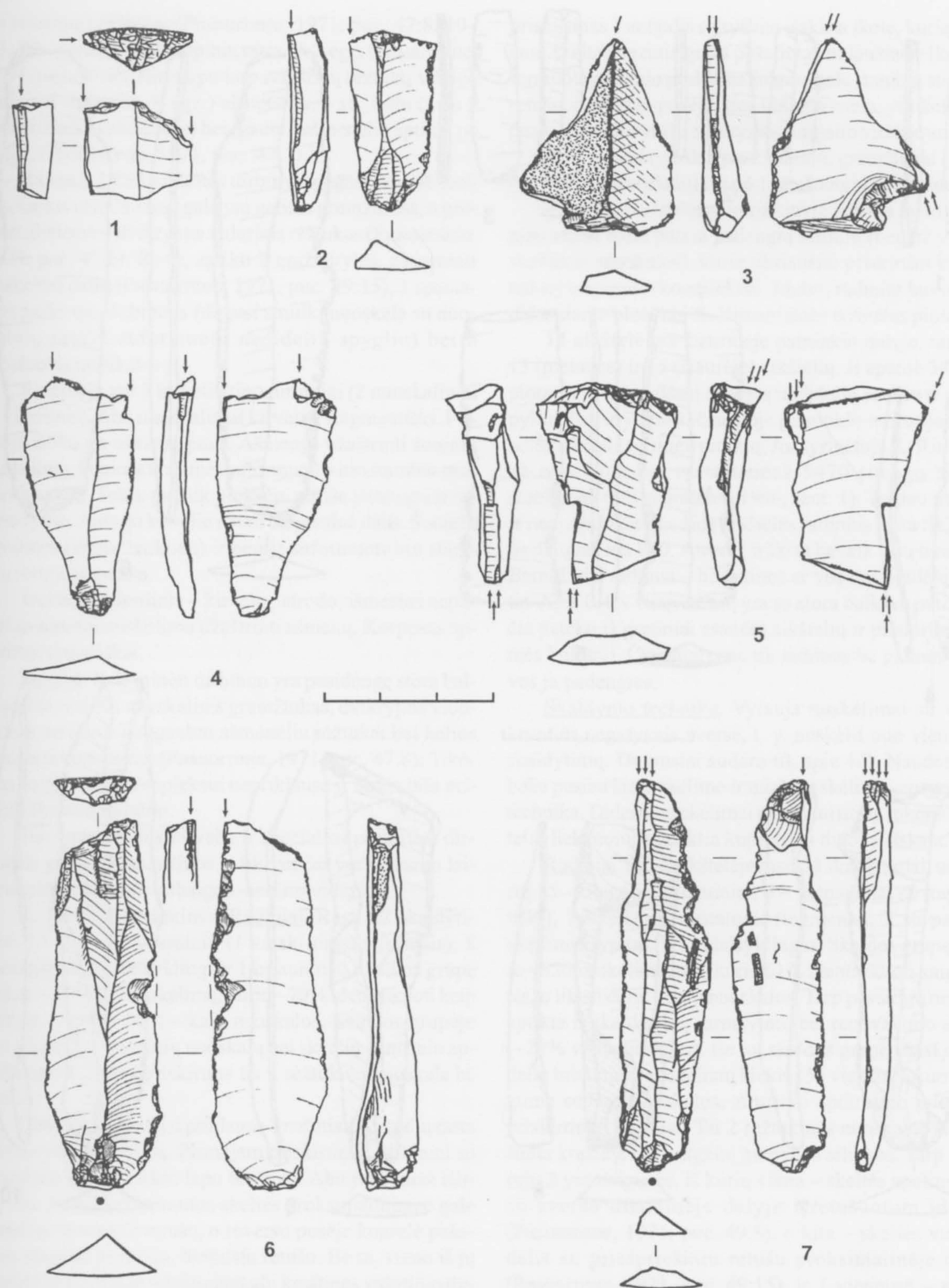
tos viršūnės, o trečiasis išlikęs sveikas – viršūnė palikta natūrali.

Antrajam tipui priskirtinas 1 dirbinys su daugiau ar mažiau išskirta įkote. Ji irgi suformuota ruošinio proksimaliniame gale smulkiu ir vidutinio dydžio bemaž statmenu retušu, o skėlimo kuprelė ir aikštelės liekana pašalinti plokščiu dvipusiu retušu. Antgalis fragmentiškas, nulaužta viršūnė (Римантене, 1971, рис. 47:2).

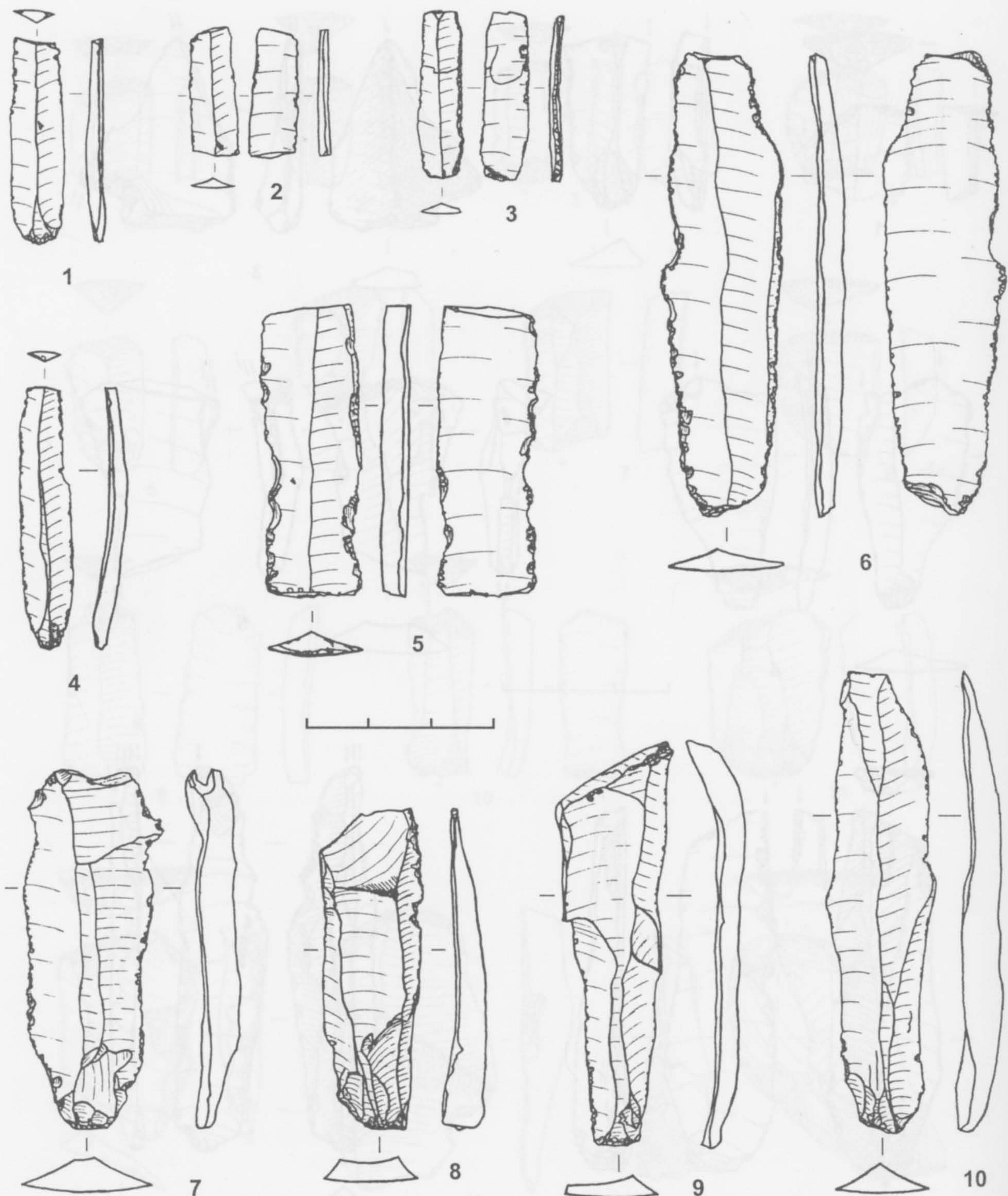
Rinkinyje tėra tik 2 galiniai gremžtukai, kurių vienas (ilgasis) pagamintas iš skeltės dalies (Римантене, 1971, рис. 47:5), o kitas (pailgas) – iš nuoskalos. Pastarojo ašmenėlis suformuotas ruošinio proksimalinio galio reverso pusėje, nuožulniai nuretušuojant aikštelės liekaną. Tuo tarpu rėžtukų rasta žymiai daugiau – 22 egz.: 14 nuskeltinių ir 8 retušiniai. Dauguma pagaminti iš skelčių dalių (11 egz.), kiti – iš nuoskalų (7 egz.) ir skaldytinių liekanų ar fragmentų (4 egz.). Tarp pirmųjų vyrauja dvikrypciai viduriniai (8 egz.) ir šoniniai (4 egz., vienas kombinuotas

10 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1–14 – gremžtukai (1–10, 13–14 – galiniai, 11 – pusiau šoninis, 12 – galinis–šoninis). E. Šatavičiaus pieš.

11 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1–7 – rėztukai (1, 6 – retušiniai, 2, 4–5, 7 – nuskeltiniai vienkrypčiai, 3 – nuskeltinis dvikryptis). E. Šatavičiaus pieš.

12 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1–2, 4–10 – skeltės su utilizacija, 3 – ašmenėlis (1–6 – ruošiniai nuskelti nuo vienagalių kūginių skaldytinių, 7–10 – ruošiniai nuskelti nuo dvigalių skaldytinių). E. Šatavičiaus pieš.

su retušiniu) rėžtukai (Римантене, 1971, рис. 47:8, 10–13, 17); vienkrypčių kampinių rasta tik 2 egz. (Римантене, 1971, рис. 47:9). Tuo tarpu tarp retušinių rėžtukų vyravo dirbiniai su įstrižu (4 egz.) ašmenėliu, o su tiesiu (1 su 2 rėžtukiniais nuskėlimais) bei įgaubtu ašmenėliu aptikta po 2 egz. (Римантене, 1971, рис. 47:7).

Rastas ir 1 kombinuotas dirbinys, pagamintas iš skelčių, kurios distaliniame gale yra galinis gremžtukas, o proksimaliniame – dvikryptis vidurinis rėžtukas (Римантене, 1971, рис. 47:6). Be to, aptikti 2 grąžtai/ylos, pagaminti iš skelčių dalių (Римантене, 1971, рис. 49:15), 1 specjalios paskirties dirbinėlis (degusi smulki nuoskala su nuožulniu retušu suformuotu nedideliu spygliu) bei 6 retušuotos nuoskalos.

Rinkinyje yra 3 kirvelio tipo dirbiniai (2 nuoskaliniai ir 1 šerdinės). Abu nuoskaliniai kirveliai fragmentiški. Pirmojo išliko tik ašmenų pusė. Ašmenys užaštrinti šoniniu nuskėlimu. Šoninės kraštinės suformuotos itin stambiu statmenu retušu. Tokiu pat, tik plokščiu retušu pataisyta ir reverso pusė. Antrojo kirvelio išliko tik pentinė dalis. Šoninės kraštinės (viena ženkliau) ir pentis suformuoti itin stambiu statmenu retušu.

Trečiasis – šerdinės – kirvelis, atrodo, išmestas nepavykus šoniniu nuskėlimu užaštrinti ašmenų. Korpusas apdirbtas simetriškai.

Pastaba. Keli minėti dirbiniai yra pasidengę stora balta patina (galinis nuoskalinis gremžtukas, dvikryptis vidurinis ir retušinis su įgaubtu ašmenėliu rėžtukai bei kelios skelčių ir nuoskalos) (Римантене, 1971, рис. 47:8). Tiketina, jog jie šiam kompleksui nepriklauso ir turėtų būti priskirti Bromės kultūrai.

Tuo tarpu ovalus kirvelis ir specialios paskirties dirbinėlis yra visai be patinos ir tikriausiai yra vėlesnio laikotarpio – mezolito pabaigos–neolito vidurio.

K. Jablonskio rinkinys. Radiniai. Rasti 22 skaldytiniai: 10 dvigalių prizminių (1 su skirtingais frontais), 8 vienagaliai, 3 netaisyklingi ir 1 briauninis. Skaldos grupė sudaro ~250–300 nuskėlimų, kurių ~70% identifikuoti kaip skelčių, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Skaldos grupėje yra ir keletas briauninių nuoskalų bei skelčių. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtina tik 1 rėžtukinė nuoskala be retušo.

Dirbinių kategorijai priklauso 7 radiniai. Antgalių rasta 3 vienetai, jie – 2 tipų. Pirmajam priskirtini 2 dirbiniai su neišskirta įkote (karklo lapo formos). Abu jie bemaž išlikę visi. Įkotės suformuotos skelčių proksimaliniame gale stambiu nuožulniu retušu, o reverso pusėje kuprelė pašalinta stambiu plokščiu, dvipusiu retušu. Be to, vieno iš jų viršūnė suformuota retušuojuant abi kraštines vidutinio dydžio nuožulniu retušu, o kito šoninė kraštinė netoli viršūnės pataisyta stambiu nuožulniu retušu. Antrajam tipui

priskirtinas 1 antgalis su ryškiai išskirta įkote, kurią gaminant skelčes bazinis galas pašalintas nulaužiant. Įkotė suformuota ruošinio proksimaliniame gale stambiu statmenu retušu, o reverso pusėje, ties lūžio briauna, yra keli vienpusio plokščio retušo negatyvai. Antgalio viršūnė nulūžusi.

Be to, rinkinyje dar yra 2 galiniai gremžtukai (pailgi, pagaminti iš nuoskalų) bei po 1 retušuotą skelčę ir nuoskalą.

Pastaba. K. Jablonskio rinkinyje aptikta žymiai daugiau storai balta patina padengtų radinių (bemaž vien tik skelčių ir nuoskalos), kurie tikriausiai priskirtini kitam – ankstyvesniams – kompleksui. Matyt, radiniai buvo rinkti didesniame plote nei R. Rimantienės tyrinėtas plotas.

14 aikštelė yra šiaurinėje paminklo dalyje, tarp 12–13 (pietuose) ir 15 (šiaurėje) aikštelės. Ji apėmė 34x11 m plotą, iš rytų ir vakarų apsuptą nedidelių smėlio ir graužo pylimelių, ir yra aukščiausioje paminklo teritorijos dalyje. Ši aikštelė turtinga radinių. Jos tyrinėtoja R. Rimantienė mini, jog čia rasta bemaž 5470 titnago radinių (Jablonskytė-Rimantienė, 1966, lent. 1). Tačiau autorui iš naujo peržiūrėjus šios aikštelės radinius rasta tik truputis daugiau nei 930. Atrodo, trūksta beveik visų nuoskalų. Bemaž visi radiniai – be patinos ar vos vos pradėjė dengtis. Apie 0,4% visų radinių yra su stora balkšva patina. Jie čia pateko iš gretimai esančių aikštelės ir priskirtini Bromės kultūrai. Čia aptarsime tik radinius be patinos ar vos vos ja padengtus.

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo vienagalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo–nuspaudimo technika. Didžių nuskėlimų pasižymi masyvokomis aikštelėlių liekanomis, ženklia kuprele su didoka išskala.

Radiniai. Šioje aikštelėje rasti 54 skaldytiniai, tarp kurių 35 – dvigaliai prizminiai, 9 – vienagaliai (2 fragmentiški), 7 tiksliau nenustatomi fragmentai, 2 su pakeista skėlimo kryptimi ir 1 netaisyklingas. Skaldos grupė sudaro ~820 nuskėlimų, tarp kurių 61% identifikuoti kaip skelčių, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Tarp pastarųjų nemažai aptikta ir skaldytinių formavimo bei renovavimo atliekų (~22% visų nuoskalų). Be to, skaldos grupė išskiria dideliu briauninių nuskėlimų kiekiu (55 vienetai), kurių daugumą sudaro nuoskalos. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtini 5 radiniai. Tai 2 rėžtukinės nuoskalos su retušuota kraštine ir 3 antgalių gamybos atliekos. Tarp pastarųjų 2 yra dvipusės, iš kurių viena – skelčes apatinė dalis su averso distalinėje dalyje išretušuotom įdubom (Римантене, 1971, рис. 49:8), o kita – skelčes vidurinė dalis su priešpriešiniu retušu proksimalinėje dalyje (Римантене, 1971, рис. 49:15), ir 1 vienpusė – skelčes apatinė dalis su distalinėje dalyje retušuota įduba ir lūžio briauna (Римантене, 1971, рис. 49:14).

Dirbinių kategorijai priskyriaus 50 radinių. Rasti 9 antgaliai: visi fragmentuoti, be viršūnių. Jie priskirtini 2 tipams. Antgalių su neišskirta įkote tipui priklauso vienintelis dirbinys. Jis pagamintas iš nuo dvigalio skaldytinio nuskeltos skeltės. Smaila įkotė suformuota ruošinio proksi-maliniame gale vidutinio dydžio nuožulniu retušu, o kuprelė reverse pašalinta plokščiu retušu (Римантене, 1971, рис. 49:7). Antrajam tipui – su nežymiai išskirta įkote – priskirtini visi 8 likę dirbiniai. Vieno iš jų įkotė retušuota nuožulniu priešpriešiniu retušu ir plokščiu pačiame jos smaigalyje (Римантене, 1971, рис. 49:4), o kitu – simetriškai: nuožulniu averso abiejose kraštinėse ir plokščiu reverse (Римантене, 1971, рис. 49:1–3, 5–6). Dauguma šio tipo antgalių pagaminti iš nuo dvigalio skaldytinio nuskeltų skelčių (išskyrus vieną). Vieno antgalio viršūnė tikriausiai buvo įstrižai nusklembta vidutinio dydžio statmenu retušu.

Rasti 5 gremžtukai. 3 yra galiniai (1 ilgas ir 2 pailgi), pagaminti iš skelčių dalių (Римантене, 1971, рис. 49:17–19), o 1 – dvigalis skeltinis (pailgas) (Римантене, 1971, рис. 49:20).

Rėžtukų rasta 19 vienetų: 13 nuskeltinių ir 6 retušinių. Tarp nuskeltinių vyrauja dvikrypčiai viduriniai – 9 egz. (Римантене, 1971, рис. 49:9, 11, 16). Jie pagaminti iš skelčių (5 atvejai) ir nuoskalų (3 atvejai), kartais masyvių ar skaldytinių dalių (1 atvejis). Daug mažiau rasta dvikrypčių šoninių (3 egz.), kurių 2 pagaminti iš masyvių nuoskalų (pirmasis perdarytas iš retušinio su tiesiu ašmenėliu, antrasis turi 2 rėžiamuosius ašmenėlius), o 1 – iš dideles rėžtukinės nuoskalos. Vienkrypčių iš viso nerasta. Tuo tarpu tarp retušinių rėžtukų vyrauja dirbiniai su tiesiu ašmenėliu (4 egz.): 3 jų pagaminti iš masyvių nuoskalų ar skaldytinio dalių (po 1 egz. su 1, 2 ir 3 rėžiamaisiais ašmenėliais) (Римантене, 1971, рис. 50:2–3), o 1 – iš skelčės (Римантене, 1971, рис. 49:13). Perpus mažiau rasta rėžtukų su įstrižai retušuotu ašmenėliu. Tokių buvo 2 vienetai. Jie pagaminti iš skelčės ir nuoskalos (Римантене, 1971, рис. 49:12). Daugumos rėžtukų rėžtukiniai nuskėlimai facetuoti. Nuskeltinių dvikrypčių (šoninių) rėžtukų grupei galbūt priskirtini ir 3 dvigaliai skaldytiniai, šonuose turintys itin plačius nuskėlimus.

Rinkinyje yra ir 2 kombinuoti dirbiniai, abu pagaminti iš skelčių. Pirmojo viename gale suformuotas nuskeltinis dvikryptis rėžtukas, o kitame – galinis gremžtukas. Tuo tarpu antrojo dirbinio viename gale yra retušinis rėžtukas su įstrižu ašmenėliu, o priešingame – statmenu retušu suformuotas smaigas, primenantis antgalio įkotę ir tikriausiai naudotas kaip yla/grąžtas (Римантене, 1971, рис. 49:10). Be to, dar yra 9 nuoskalos ir 5 skelčes (2 distaliniame gale ir 3 šonuose) su retušu, 1 nuoskalinis kirvelis (Римантене, 1971, рис. 50:1).

Pastaba. Tarp storai balta patina pasidengusių ir Bro-mės kultūrai priskirtinų radinių yra 3 skaldytiniai (1 vienagalis, 1 dvigalis, 1 fragmentiškas), 1 retušuota nuoskala bei kelios paprastos nuoskalos.

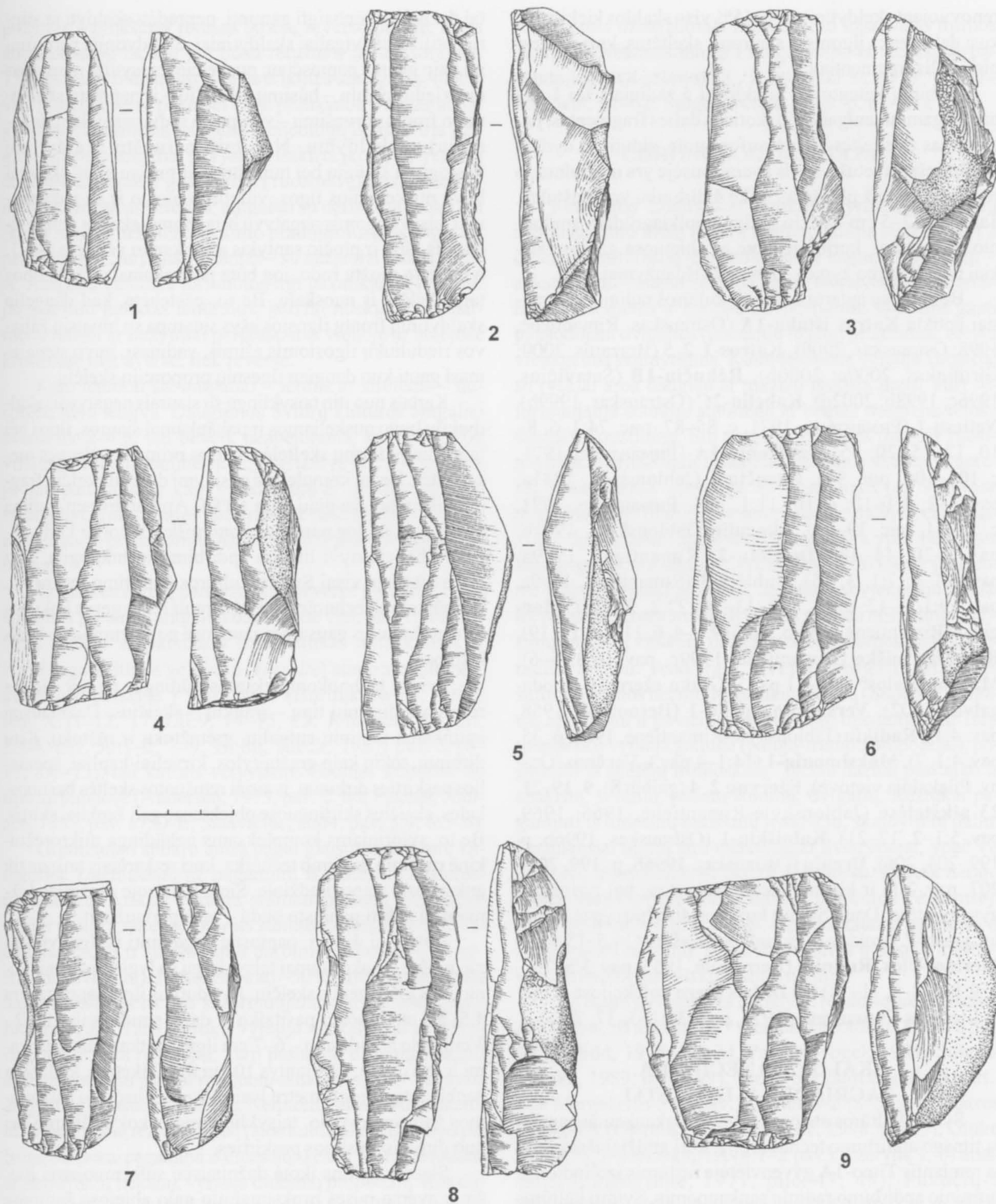
Titno ežero titnago kasimo ir apdirbimo vieta (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra apie 1,5 km į šiaurę nuo Rudnios kaimo, abipus Varėnos–Rudnios kelio, riniinės kilmės Titno (Citno) ežervietės bei į ją įtekančio Žvirgždos upėlio šiauriniame aukštame krante, ant dviejų viršutinių fluvoglacialinės kilmės terasų. Paminklo reljefas stipriai išraižytas įvairaus dydžio griovų, termokarstinių īgriuvų ir duobių. Jis užima maždaug 900x600 m miško plotą. Išartų kvartalinių proskynų paviršiuje ir kasant šurfus pavyko lokalizuoti 5 gamybines aikštėles. Keturios jų (A, B, D, E) priskiriamos Svidrū (IX tūkst. pr. Kr.), o viena (C) – Bromės (X tūkst. pr. Kr.) kultūroms (Šatavičius, 2000b). 2000 m. šio darbo autorius tyrinėjo po vieną abiejų kultūrų aikštelię. Čia aptarsime tik Svidrū kultūros aikšteliés tyrimų rezultatus.

1A aikštelié yra vakarinéje paminklo teritorijos dalyje, kuri buvo įrengta ant riniinės ežervietės viršutinės terasos – limnoglacialinės lygumos pakraštyje. Iš viso čia ištirtas 12 m² plotas. Iškart po velėna aptiktas iki 60 cm storio kultūrinis sluoksnis – ryškiai geltonos spalvos smėlio horizontas, kuriame surinkta per 6 tūkstančius titnago radinių. Bemaž visi jie slūgsojo susitelkę į ~20–40 cm skersmens sankapus vidurinėje ir apatinėje kultūrinio sluoksnio dalyje, kurių išskirta septynios. Radinių kiekis jose svyravo nuo kelių šimtų iki daugiau nei kelių tūkstančių. Radiniai nepatinoti ir pasidengę itin plona melsva patina (Šatavičius, 2002b).

Skaldymo technika. Šioje aikšteliéje buvo ruošiami dvigaliai skaldytiniai bei nuo jų nuskeliami ruošiniai – skelčės ir nuoskalos. Žaliava atsinešta iš rytinės paminklo dalies (~100–200 m atstumas). Ruošiant skaldytinius ir juos toliau ekspluatujant naudota pusiau kieto ir minkšto skėlimo technika. Jai būdingos smulkios aikštelių liekanos, ženklios kuprelės su įvairaus dydžio išskala. Preliminariais duomenimis, daugelis sankaupose buvusių radinių „susirenka“ į riedulius.

Radiniai. Tyrimų metu rasta apie 40 skaldytinių: visi jie dvigaliai prizminiai su 2 įstrižomis aikšteliemis (13 pav.). Aikšteliés mažai facetuotos. Skaldomas frontas apima 1/4–1/2 skaldytinio šoninio paviršiaus. Skaldytinių nugarėlės suformuotos keliais dideliais ir plokščiais nuskėlimais. Kai kurių skaldytinių aštūs šonai – nugarėlės ir skaldomojo fronto briauna – papildomai užbukintos smulkiais nuskėlimais ar stambiu retušu. Skaldytiniai naudoti ilgomis ir pakankamai siauroms skeltėms nuskelti.

Skaldos grupės didžiąją dalį sudaro įvairaus dydžio nuoskalos, atsiradusios paruošiant, ekspluatujant ir

13 pav. Titno ežero 1A aikštelės radiniai: 1–9 – dvigaliai prizminiai skaldytiniai. E. Šatavičiaus ir G. Piličiausko pieš.

renovujant skaldytinius, – ~65% viso skaldos kiekio. Likiusi dalis tenka ilgomis ir siauroms skeltėms, kurių didesnioji dalis fragmentuota.

Dirbinių kategorijai priskirtini 5 radiniai. Tai 1 nebaigto gaminti antgalio (?) įkotinės dalies fragmentas, pagamintas iš skeltės. Įkotė suformuota vidutinio dydžio priešpriešiniu retušu, kuris averso pusėje yra nuožulnus, o reverse – bemaž plokščias. Likę 4 dirbiniai yra muštukai. Tai 13–8x7–5 cm dydžio pailgi smulkiagrūdžio smiltainio rieduliukai, kurių viename ar abiejuose galuose aiškiai matyti darbo žymės – smulkūs išdaužymai.

Be detaliau aptartųjų Svidrų kultūros radinių, dar gausiai aptikta **Katros ištakų-1A** (Ostrauskas, Rimantienė, 1998; Ostrauskas, 2000), **Katros-1, 2, 5** (Brazaitis, 2000; Girininkas, 2000a; 2000b), **Rékučių-1B** (Šatavičius, 1996c; 1998b; 2002d), **Kabelių-2C** (Ostrauskas, 1999b), **Netiesų-1** (Rimanente, 1971, c. 85–87, рис. 74:1–6, 8–10, 12–15, 20; 75), **Jakštonių-1A** (Rimanente, 1971, c. 104–106, рис. 94), **Puvočių-1** (Jablonskytė, 1941a, pav. 1–2; 3:1–12; 4–10; 11:1, 3–4; Rimanente, 1971, c. 53–54, рис. 39–41), **Skarulių** (Jablonskytė, 1941b, pav. 1–20, 44–48), **Dubičių-2** (Rimanente, 1999a, pav. 6:1–4; 7:1, 3, 15), **Dubičių-3** (Rimanente, 1999a, pav. 19:1, 9–12; 21:5, 8–9, 13–14; 22:2, 21–25), **Margių-1** (Rimanente, 1999b, pav. 19:1–4, 6, 11–12, 14, 19), **Barzdžio miško** (Rimanente, 1999c, pav. 16:3, 5–6), **Margių „Salos“** (6:8–11 pav.), **Glūko ežero-10** (Juodagalvis, 2002), **Versminio upelio-1** (Bernotaitė, 1958, pav. 4:1), **Radikių** (Jablonskytė-Rimanente, 1965, p. 35, pav. 4:1, 7), **Maksimoniuų-1** (14:1–4 pav.), **Varėnos** (Orany, Pilekalnia vietovė), **Ežerynų 2, 4 (galbūt 8), 9, 19, 21, 23 aikštelėse** (Jablonskytė-Rimanente, 1966; 1969, pav. 5:1–2, 17–21), **Kalniškių-1** (Ostrauskas, 1996b, p. 199–204, 206), **Drenių** (Ostrauskas, 1996b, p. 199, 206–207, pav. 7:1) ir kitose plačiai žvalgytose bei tyrinėtose gyvenvietėse. Daug Svidrų kultūros dirbinių, ypač antgalių, yra ir W. Szukiewicz surinktose **Kašėtų** (14:5–15 pav.), **Merkio–Ūlos, Rudnios** (Bernotaitė, 1959, pav. 3:6; 7:5–6; 9:1–5, 8–9, 11–12) bei **Dubos ežero** kolekcijose iš Pietų Lietuvos (Rimanente, 1971, рис. 36:1–5; 37; 76:1).

SKALDYMO TECHNIKA. PAGRINDINIAI DIRBINIAI

Svidrų kultūros atstovai naudojo pakankamai paprastą titnago apdirbimo technologiją, kuri atidžiai išnagrinėta remiantis Titno-1A gyvenvietėje rastomis izoliuotomis pirminio apdirbimo radinių sankupomis. Svidrų kultūros kompleksams būdingi dvigaliai prizminiai skaldytiniai su dviem priešinguose galuose esančiomis dažniausiai nusklebtomis aikštelėmis ir bendru skaldomuoju frontu. Pasitaiko ir vienagalių ar netaisyklingų skaldytinių, tačiau

tai dažnai esti nebaigtai gaminti, nepradėti skaldyti ar stipriai utilizuoti dvigaliai skaldytiniai. Skaldytiniai paruošiami kaip galima paprasčiau: nuskeliant masyvias nuoskalas nuo riedulio galų – būsimų aikštelių – ir paprastu skaldo-mojo fronto paruošimu – vienpusiu ir dvipusiu (kartais šoniniu) apskaldymu. Nuo taip paruoštų skaldytinių tiesioginiu smūgiu bei minkštu ar/ir pusiau kietu skėlimu buvo nuskeliamos ilgos, vidutinio pločio ir su pakankamai taisyklingomis negatyvų briaunomis skeltės, kurių vidutinis ilgio ir pločio santykis atitinkamai yra apie 5–6:1, o tai savo ruožtu rodo, jog būta pakankamai aiškios ribos tarp skelčių ir nuoskalų. Be to, pastebėta, kad daugelio skaldytinių frontų ilgosios ašys sutampa su buvusių žaliaivos rieduliukų ilgosiomis ašimis, vadinas, buvo stengiamasi gauti kuo daugiau ilgesnių proporcijų skelčių.

Kartais nuo itin taisyklingų su siaurais negatyvais skaldytinių buvo nuskeliamos ir pakankamai siauros, ilgos bei taisyklingų formų skeltelės, kurios primena vėlesnes mezolitines. Be to, kompleksai pasižymi dideliu skelčių fragmentiškumu (daugiau kaip 50%). Apibendrinant galima būtų pasakyti, jog naudota ekonomiška (taupi) ir kartu paprasta bei efektyvi titnago apdirbimo technologija, kuri buvo būdinga visai Svidrų kultūros paplitimo teritorijai. Galbūt tokiai technologijai išivyranti leido geros kokybės titnago žaliaivos gausumas jaunuose poledyniniuose landšaftuose.

Svidrų technokompleksams būdingas ne per didelis retušuotų dirbinių tipų – įrankių – skaičius. Dažniausiai aptinkama įkotinių antgalių, gremžtukų ir rėztukų. Kitų dirbinių, tokų kaip grąžtai/ylos, kirveliai/kapliai, speciaлиos paskirties dirbiniai, įvairiai retušuotos skeltės bei nuoskalos, skaičius skirtinguose objektuose gali ženkliai skirtis. Be to, svidriniams kompleksams nebūdinga mikrorėžtukinė ruošinio dalijimo technika, kuri retkarčiais taikyta tik ankstyvojo etapo pradžioje. Šioje kultūroje ruošiniai dažniausiai dalyti paprastu būdu – juos perlaužiant.

Antgaliai didoki, paprastai pagaminti iš ilgų, vidutinio pločio ir pakankamai taisyklingų su lygiagrečiomis šoninėmis kraštinėmis skelčių. Jų vidutinis ilgis paprastai yra 4,5–5,5 cm. Tačiau pasitaiko ir daug smulkesnių, tik 2–3 cm ilgio ar didesnių – 6–7 cm ilgio. Retkarčiais aptinkami ir itin dideli, viršijantys 10 cm ilgi. Tikėtina, kad tokia ženkli antgalių parametru įvairovė priklausė nuo naudojamos žaliaivos dydžio, taisyklingumo ir kokybiškumo bei nuo dirbinio būsimos paskirties.

Siaura ir plona įkotė dažniausiai suformuojama ruošinio averso pusės proksimalinio galio abiejose šoninėse kraštinėse stambiu statmenu ir nuožulniu retušu. Bazinis ruošinio galas su skėlimo kuprele gali būti visiškai pašalintas tiek taikant dvipusio retušavimo ir nulaužimo techniką, tiek plokščiai retušuojant. Bene būdingiausias

požymis – plokščias retušas įkočių reverso pusėje, kuris atliekamas po to, kai jau būna retušuoti įkotės šoniniai. Taip gali būti retušuotas tiek pats įkotės smaigalys, tiek ir visa įkotės reverso pusė bei dalis plunksnos. Paprastai pagal įkotės apdirbimą daugelis archeologų išskiria tris antgalių grupes: antgaliai su ryškiai išskirta įkote, kai retušas šoninėse kraštinėse giliai įeina į ruošinio „kūną“ ir suformuoja savotiškus petelius; antgaliai su neišskirta įkote, kai įkotės retušas nekeičia ruošinio pradinės formos ir yra tik paviršinis, bei tarpinis variantas – su nežymiai išskirta įkote. Antgalių viršūnės formuotos irgi pakankamai įvairiai: jis gali būti paliktas natūralus, įstrižai nusklembtas statmenu retušu ar nežymiai paretušuotas vienoje ar abiejose kraštinėse tiek averse, tiek reverse.

Kam naudoti šie antgaliai – ietims ar strėlėms – nuspręsti nėra lengva. Daugumos Svidrū kultūros antgaliai sveria tik 2–4 g, tad beveik neabejojama, kad tai strėlių viršūnės. Tačiau stambesnieji, sveriantys per 5–7 g, galėjo būti panaudoti ir kaip svaidomujų ar duriamujų iečių smaigaliai. Tai iš dalies patvirtina ir rastos panašių dirbinių liekanos, priskiriamos Arensburgo ir posvidrinėms kultūroms.

Tačiau nereikėtų pamiršti, kad reverse plokščiai retušuotomis įkotėmis antgaliai būdingi ne vien tik Svidrū kultūrai. Tokio ar panašaus tipo retušas aptinkamas ir Hamburgo kultūros vėlyvojo (*Havelte*) etapo antgaliuose, kurie itin panašūs į svidrinius (Burdukiewicz, 1986, lent. X:11–12, 17; LII:9, 14–15, 22; Johansen, Stapert, 2004, pav. 50:1–2, 7–9; Holm, Rieck, 1987, pav. 5:16–17; 8:1–13), bei kartais vėlyvosios Bromės kultūros šio tipo dirbiniuose (Andersen, 1973, pav. 2, 66; Fischer, Nielsen, 1987, pav. 17:D-E; Šatavičius, 2004, pav. 3:4; 6:5–6).

Gremžtukai sudaro antrą pagal gausumą dirbinių kategoriją. Dažniausiai jie pagaminti iš platesnių ir storesnių skelčių. Aiškiai vyrauja galiniai ilgesnių proporcijų (ilgi ir pailgi), neretušuotomis šoninėmis kraštinėmis. Tačiau nevengta ir su platesniu darbiniu ašmeniu (galinių-šoninių, dvigalių). Pastebėta, kad ~50% galinių gremžtukų darbinis ašmenėlis yra suformuojamas proksimaliniame ruošinio gale. Tarp réžtukų vyrauja nuskeltiniai dvikrypciai, toliau seka retušiniai. Tarp pastarųjų daugumą sudaro egzemplioriai su įstrižai retušuotu ašmenėliu, kiti – su tiesiai ar įgaubtais retušuotu ašmeniu. Nemažai randama ir nuskeltinių vienkrypcinių réžtukų, ypač į šios kultūros egzistavimo pabaigą. Réžtukai pagaminti iš didesnių skelčių, kartais nuoskalų ar skaldytinių liekanų, vyrauja didesnių proporcijų. Kiti dirbiniai ženklesnio kultūrinio-chronologinio išskirtinumo neturi, tad jų atskirai neaptarinėsime.

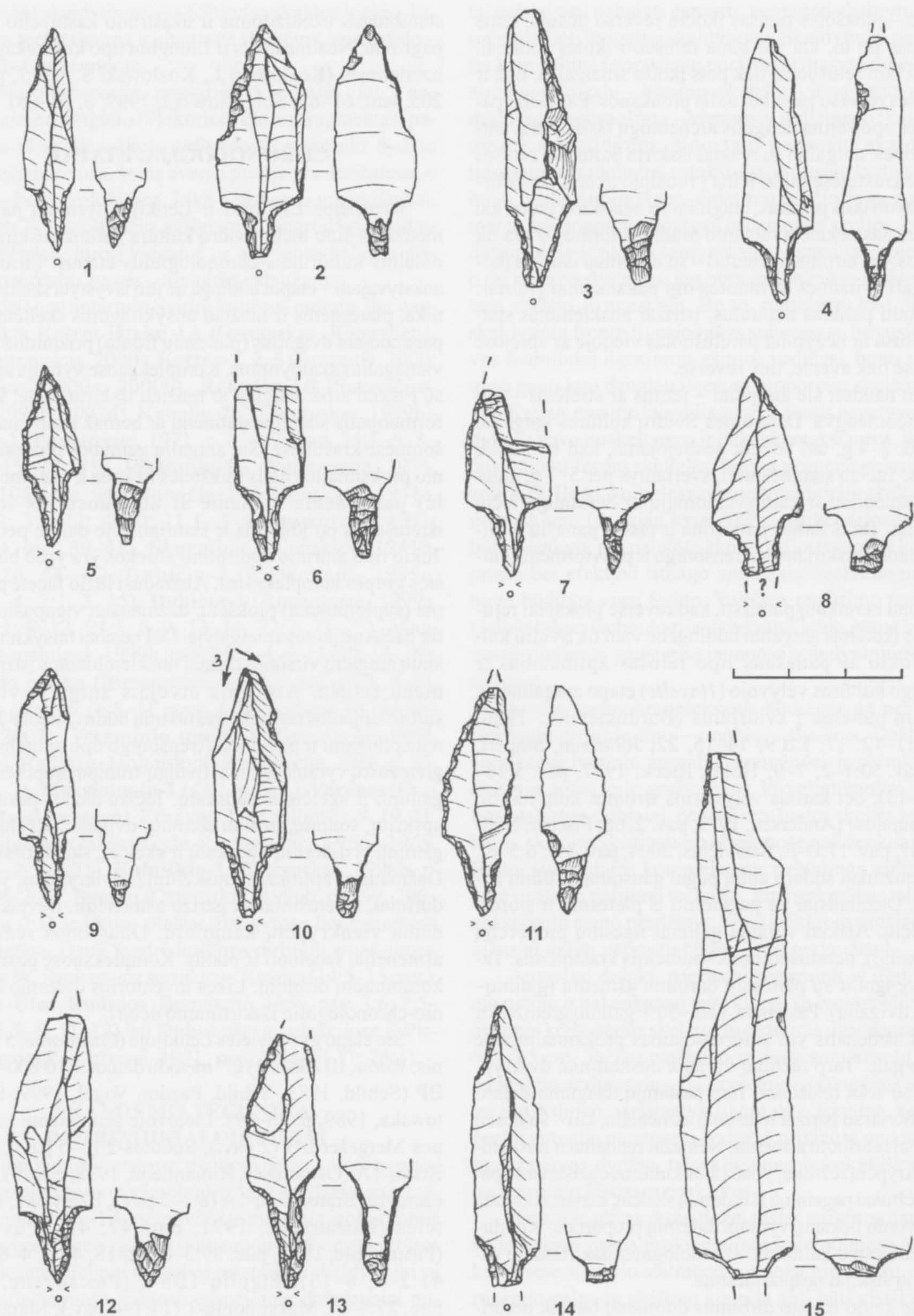
Apie kaulo ir rago dirbinius duomenų beveik neturi ma. Manoma, kad vienas būdingiausiu dirbinių galėtų būti žeberklai su dviem eilėmis, bet retai išdėstytiomis

stambiomis užbarzdėmis ir užaštrinto kastuvėlio formos pagrindu. Neatmestinas ir Liungbiu tipo kirvio/kaplio panaudojimas (Kozłowski J., Kozłowski S., 1977, p. 197–205, lent. 61–62; Sulgostowska, 1989, p. 67–68).

CHRONOLOGIJA. ETAPAI

Remiantis Lietuvos ir Lenkijos tyrinėtų paminklų medžiaga šiuo metu Svidrū kultūrą galima suskirstyti į 2 didelius kultūrinius-chronologinius etapus. Pirmajam – ankstyvajam – etapui būdinga ne itin išvystyta skeltinė technika, platesnėms ir mažiau taisyklingoms skeltėms gauti panaudojant dvigalius (platesniu frontu) prizminius, rečiau vienagalius skaldytinius. Kompleksuose vyrauja antgaliai su ryškiai arba daugiau ar mažiau išskirta įkote, kuri suformuojama stambiu statmenu ar bemaž statmenu retušu šoninėse kraštinėse. Šių antgalių gamybos procese ruošinio proksimalinė dalis (aikštelių liekana ir skėlimo kuprelė) pašalinama viename ar abiejuose jos šonuose išretušavus po įdubimą ir siauriausioje dalyje perlaužus. Tokio tipo antrinio apdirbimo atliekos yra ypač būdingos šios grupės kompleksams. Atsiradusi lūžio facetė pataisoma (suploninama) plokščiu, dažniausiai vienpusiu retušu tik pačiame įkotės smaigalyje. Dėl nelabai taisyklingų ruošinių antgalių viršūnės dažnai nusklembiamos įstrižu statmenu retušu. Atskirais atvejais antgalių viršūnės suformuojamos net mikroréžtukiniu būdu (Sudota-2). Dažnai aptinkami ir pavieniai Arensburgo tipo antgaliai. Tarp gremžtukų vyrauja galiniai (pailgų-trumpų proporcijų), pagaminti iš skelčių ir nuoskalų. Tačiau dažnai pasitaiko ir apskritų, šoninių, pusiau šoninių, dvigalių. Réžtukai pagaminti iš didesnių nuoskalų ir skelčių, skaldytinių dalių. Dažniausiai aptinkami nuskeltiniai dvikrypciai, ypač vienkriniai, ir retušiniai su įstrižu ašmenėliu. Beveik nerandama vienkrypcinių kampinių. Daugumos réžiamieji ašmenėliai facetuoti ir platūs. Kompleksuose pasitaiko ir kombinuotų dirbinių. Likę inventorius didesnio kultūrinio-chronologinio išskirtinumo neturi.

Šio etapo gyvenvietės Lenkijoje (*Calowanie*, 5 sluoksnis; *Witów*, III aikšteliė) C¹⁴ metodu datuotos 10 800–10 500 BP (Schild, 1975; Schild, Pazdur, Vogel, 1999; Sulgostowska, 1989, p. 96–99). Lietuvoje šiam etapui priskirtinos Mergežerio-3 (2 pav.), Sudotos-2 (3–5 pav.), Katros ištakų-1A (Ostrauskas, Rimantienė, 1998, pav. 5), Glūko ezero-10, Bratoniškių-1A (6:1–2 pav.), Ežerynų 1, 14 aikšteliės (Rimantene, 1971, рис. 47; 49), Puvočių-1 (Rimantene, 1971, рис. 39:3–8, 12–18; 40:2, 4–6, 8–11; 41:2–4, 6–15), Eigulių-1Ba-b (Rimantene, 1971, рис. 27:4–5), Maksimonių-1 (14:1–4 pav.), Margių „Salos“ (6:8–9 pav.), Dubičių-3 (Rimantienė, 1999a, pav. 19:1, 9–12; 21:5, 8–9, 13–14; 22:2, 21–25) ir kitos

14 pav. Svidrų kultūros ankstyvojo etapo įkotiniai antgaliai, rasti Maksimonių-1 gyvenvietėje (1–4) ir Kašėtų kaimo apylinkėse (5–15). Iš W. Szukiewicz rinkinių. E. Šatavičiaus pieš.

gyvenvietės. Nemažai šio tipo antgalių yra W. Szukiewicz surinktose Merkio–Ūlos, Kašétų (14:5–15 pav.), Rudnios kolekcijose (Bernotaitė, 1959, pav. 9:5, 11; Rimanente, 1971, puc. 37:7; 76:1).

Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad šiame Svidrų kultūros etape atispindi velyvosios Bromės–Arensburgo kultūrų bruožai. Prie panašios nuomonės yra priėję ir kaimyninių šalių tyrinėtojai (Зализняк, 1989b, c. 73–76). Be to, ir pati Svidrų kultūra yra kildinama iš velyvosios Bromės ar ankstyvojo Arensburgo (Taute, 1968, p. 282; Schild, 1975, p. 333). Todėl pritardamas šiai R. Schild ir W. Taute nuomonei manau, kad Svidrų kultūra galėjo užgimti vietoje veikiama nedidelį kultūrinių bangų iš Vakarų. Ši faktą puikiai patvirtina Mergežerio-3 ir Glūko-10 gyvenviečių inventoriai, kuriuose gausu arenburginių bruožų (tarp svidrinių rasta ir po keletą arenburginio tipo antgalių; dalies antgalių didelės statmenu retušu suformuotos įkotės reverso pusėje, tik nežymiai plokščiai paretušuotos). Panašių dirbinių randame ir Salaspils Laukskola (Latvija) gyvenvietės inventoriuje (Zagorska, 1994).

Tiksliai atskirti pačius ankstyviausius Svidrų ir Arensburgo kompleksus šiuo metu yra beveik neįmanoma, nes abiem kultūrinėms grupėms buvo būdingi tie patys dirbių tipai, tad siūlau Svidrų kultūrai priskirti visus kompleksus, kuriuose vyrauja antgaliai su plokščiu įkotės retušu reverso pusėje ir kuriuose nėra aptinkama *Zonhoven* mikrolitų. Priešingu atveju tokie kompleksių turėtų būti priskirti Arensburgo kultūrai. Analogiškai pasielgta ir lenkų tyrinėtojų interpretuojant *Szczecina-14* gyvenvietės medžiagą (Siemaszko, 2000).

Antrasis (velyvasis) Svidrų kultūros etapas pasižymi itin išvystyta skeltine technika, siauroms ir ilgomis skelčiems gauti panaudojant dvigalius prizminių (aukštū siauru frontu) skaldytinius. Pažymėtina, kad šio tipo gyvenvietėse jau pasirodo pirmieji kūginiai ir/ar cilindriniai skaldytiniai bei nuo jų nuskeltos taisyklingos bei mikroskeltelės (Зализняк, 1989b, c. 35, 52–53, 71, puc. 20). Lyginant su ankstesniaja grupe, padidėja skelčių fragmentišumas. Dauguma dirbinių pagaminti iš skelčių. Kompleksuose vyrauja antgaliai su nežymiai išskirta ir neišskirta įkote (karklo lapo formos), kuri ruošinio šoninėse kraštiniėse suformuojama jau nuožulniu–paviršiniu (plokščiu) retušu, o aikštelės liekana su skėlimo kuprele pašalinamos plokščiu (kartais nuožulniu) dvipusių retušu. Be to, taip retušuojama jau visa įkotės reverso pusė. Kadangi antgaliam gaminti naudotos pakankamai taisyklingos skelčes, tai viršūnės dažnai paliekamos natūralios. Šiam etapui būdingas ir viršūnės bei dalies plunksnos pataisymas pakraštiniu retušu. Tarp gremžtukų dominuoja galiniai (pailgu ir ilgu proporcių), pagaminti iš skelčių ir nuoskalų. Dažnokai pasitaiko ir pavienių dvigalių iš skelčių. Visiškai ne-

būdingi apskriti ir pusiau apskriti gremžtukai. Rėžtukai irgi dažniau gaminami iš skelčių. Etapo pabaigoje ženkliai sumažėja dvikrypčių vidurinių ir retušinių su įstrižu ašmenėliu rėžtukų skaičius. Jų vietą užima retušiniai su tiesiu ašmenėliu ir vienkrypčiai kampiniai rėžtukai. Kompleksuose daugėja specialios paskirties dirbinių, įvairiai retušuotų skelčių ir nuoskalų.

Šio etapo gyvenvietės Lenkijoje (*Calowanie VIa–b* sluoksniai; *Rydno I/97 ir III/79, Kochlew*) C¹⁴ metodu datuotos 10 400–9800 BP, t. y. velyvojo Driaso antraja pusė–Preborelio pačia pradžia (Schild, 1975; 1996; Schild, Pazdur, Vogel, 1999; Cyrek, 1999; Sulgostowska, 1989, p. 96–99). Su velyvojo Driaso–Preborelio riba ar pačia Preborelio pradžia netiesiogiai galima sieti ir Kabelių-2C kompleksą, kur C¹⁴ metodu datuota perklostytą medžiaga (Ostrauskas, 1999b, p. 38–42, 56–58). Šiam etapui taip pat galima priskirti daugumą Lietuvos svidrinių gyvenviečių: Rékučiai-1B, Eiguliai-1A, Bc, C, D (Rimanente, 1971, puc. 23; 27:1–3; 31; 44), Pasieniai-1C (8–12 pav.), Bratoniškės-1B, 1C (6:3–7 pav.), Puvočiai-1 (Rimanente, 1971, puc. 39:1–2; 40:1, 3; 41:1), Margiu „Sala“ (6:10–11 pav.), Netiesos-1 (Rimanente, 1971, puc. 74:1–3, 6, 10), Skaruliai (Rimanente, 1971, puc. 33:1–3, 6–11, 13–34), Varėna (*Orany, Pilekalnia* vietovė) ir kt. Nemažai velyvų antgalių yra W. Szukiewicz surinktose Merkio–Ūlos, Kašétų, Rudnios, Grybašos, Dubo ežero kolekcijose (Bernotaitė, 1959, pav. 3:6; 7:5–6; 9:1–4, 8–9; Rimanente, 1971, puc. 36:1, 3–5; 37:2–5).

Pastaraisiais metais kai kurių lenkų archeologų darbuose aptinkama pasisakymų, kad galbūt nėra tikslingo išskirti dvi atskiras Arensburgo ir Svidrų kultūras, nes jų inventoriai yra bemaž tapatūs, ir siūlo tą kultūrą vadinti dvigubu Svidrų–Arensburgo vardu (Kobusiewicz, 1999a, p. 35–61; 1999b; Sulgostowska, 1989). Beje, čia nereikėtų atmetti ir mechaninės skirtinės kompleksų susimaišymo galimybės, tai yra ypač tikėtina. Tačiau šie pasisakymai daugiau taikytini vakarinei Lenkijos daliai, kur vyrauja ankstyviesiems Svidrų ir Arensburgo kultūrų etapams būdingų tipų įkotiniai antgaliai, nors pastarieji kartais ir datuojami velyvuoju Driasu. Tuo tarpu klasikinių ir velyvojo etapo dirbinių (vyraujančių rytesnėse teritorijose) čia beveik nerandama. Kaip, beje, neaptinkama čia ir pereinamojo tipo iš Svidrų į Kundos kultūrą įkotinių antgalių. Savo metu K. Szymczak yra išsakės nuomonę, kad tikraja Svidrų kultūra reikėtų vadinti tik klasikinio ir velyvojo etapo kompleksus, kuriuose vyrauja antgaliai su nežymiai išskirta įkote ir karklo lapo formos (Szymczak, 1999). Tačiau šio darbo autorius laikosi kiek kitokios nuomonės. Pačioje Alerido pabaigoje–velyvojo Driaso pradžioje tiek palaiapsniui į rytus nuo Oderio plintančios, tiek vietoje evoliucionuojančios velyvosios Bromės ir/ar ankstyvojo

Arensburgo kultūrų bendruomenės po truputį transformuoją savo titnago apdirbimo techniką ir inventoriumi į būdingą ankstyvajam Arensburgui–Svidrui, t. y. padidėja ilgesnių ir taisyklingesnių skelčių reikšmė dirbinių gamyboje, ilgėja dirbinių proporcijos, susmulkėja įkotiniai antgaliai bei įsivyrauja mada įkočių smaigalių reverse plokščiai paruošuoti. Dėl to vėlyvojo Driaso viduryje Vidurio Lenkijoje ir į rytus nuo jos (Priepės, Nemuno, Dauguvos baseinai) jau galutinai susiformuoja visiškai savita Svidrų kultūra, kuri toliau palaipsniui plito rytų kryptimi ir vystėsi „genetiškai užprogramuota“ linkme. Tačiau ta minėtoji ankstyvoji Svidrų–Arensburgo kultūrinė banga, plėsdamas rytų kryptimi, greitai nusilpo ir rytesnes teritorijas nei Nemuno ir Priepės baseinai pasiekė tik smulkios grupelės. Ten esančios Rytų Arensburgo/Grensko/Krasnoseljės kultūrų bendruomenės genetiškai yra kilusios iš anksčiau šiose platumose išplitusių Bromės kultūros atstovų, o naujai susiformavusi tikroji Svidrų kultūra bemaž galutinai juos atskyre nuo kadaise buvusios istorinės tévynės. Mat šių kultūrų inventorius turi tam tikrų skirtumų nuo tikrosios Vakaruose paplitusios Arensburgo kultūros: grubesnė pirminio skaldymo technika, mažesnis skeltės kaip ruošinio vaidmuo dirbinių gamyboje, nerandama *Zonhoven* mikrolitų, įkotiniai antgaliai gruboki ir stambesni bei skiriasi jų viršūnės vieta ruošinio atžvilgiu (paprastai yra distaliniame ruošinio gale, o Arenburge – atvirkščiai). Taigi panašu, jog šios Rytų Arensburgo/Grensko/Krasnoseljės kultūros jokių ženklesnių kultūrinių ryšių su tikraja Arensburgo kultūra jau nebeturėjo, o jų inventoriaus tolygū ir lygiagretų Arensburgui vystymasi lémė pradinės išeities pozicijos.

Paprasčiau perteikiant aukščiau išdėstytais mintis galima teigti, kad Svidras – tai ne kas kita kaip ta pati Arensburgo kultūra, tik palaipsniui kintanti (inventoriaus prasme) ir plintanti Rytų kryptimi. Ir ne kam kitam, o kaip tik jai labiau pritiktu „Rytų Arensburgo“ pavadinimas.

Atsekama ir dar keletas pastebėjimų. Praktiškai visi ankstyvajam Svidrui priskirtini kompleksai yra labai aiškiai lokalizuoti, t. y. išplitę nedidelėmis kelių metrų skersmens aikšteliemis-lizdais, kurių vienoje gyvenvietėje gali būti net keletas (Glūkas-10, Katros ištakos-1A, Mergežeris-3, Puvočiai ir Salaspils Laukskola). Be to, šiam etapui būdinga ir savotiška mada – itin smulkūs ir trumpi įkotiniai antgaliai. Tokie kompleksai yra Glūkas-10, Mergežeris-3, Pūgainiai-1 (tik pradėtas tyrinėti, tad kultūrinė priklausomybė nėra aiški) bei Salaspils Laukskola Latvijoje. Analogiška situacija yra ir su ankstyvajam Arensburgui priskirtiniais kompleksais (Vilnius-1). O vėlesnių etapų kompleksai jau paprastai ženkliai skiriasi savo didesniais įkotiniais antgaliais bei didesniais gyvenviečių plotais ir tokiu smulkių izoliuotų aikštelių-lizdų jau beveik nebeapinkama.

PAPLITIMAS

Dauguma Svidrų kultūros gyvenviečių rasta Šiaurės Europos žemumų ruože, tarp Oderio ir Nemuno bei Priepės baseine, t. y. Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje, Šiaurės Ukrainoje (Kozłowski J., Kozłowski S., 1975, p. 261–262; Schild, 1975; Kobusiewicz, et al, 1987; Bagiewski, 1999; Burdukiewicz, 1999; Libera, 1999; Залізняк, 1999, c. 224–231, рис. 1; Мацкевой, 1999; Sulgostowska, 1989, pav. 3; Siemaszko, 1999; Tomaszewski, 2002). Šis regionas ir būtų centrinė Svidrų kultūros paplitimo teritorija. Sprendžiant iš pas mus ypač gausiai randamą svidrinių gyvenviečių, Lietuvos teritorija įėjo į pagrindinį šios kultūros paplitimo arealą. Kiek mažiau Svidrų kultūros gyvenviečių aptikta Dniepro aukštupyje ir jo intakų Desnos bei Sožės baseinuose, Volgos aukštupyje (Kozłowski J., Kozłowski S., 1975, p. 261–262; Кольцов, 1977, c. 57–94; Zaliznyak, 1999; Залізняк, 1999, c. 224–231, рис. 1; Ксензов, 1988, c. 29–124; Копытин, 1999; Zhilin, 1996; Синицына, 1996) bei šiaurės kryptimi – Dauguvos baseine (Zagorska, 1996a; 1996b; 1999). Pavienių gyvenviečių randama ženkliai didesniai areale: Rytų Vokietijoje (Gramsch, 1987; Taute, 1968; Terberger, 1996, pav. 2), Tatrų ir Rytų Karpatų kalnuose Čekoslovakijoje, Lenkijoje bei Rumunijoje (Barta, 1980; Burdukiewicz, 1999; Libera, 1999; Nicolaescu-Plopsor, et al, 1966; Zaliznyak, 1999). Dalis vėlyvosios Svidrų kultūros atstovų nuklydo net į Pietų Ukrainą bei Krymo pusiasalį, kur intensyviai pasireiškė vietinių mezolitinių kultūrų susiformavimo procese (Janevic, 1999; Zaliznyak, 1999).

SVIDRŲ KULTŪROS LIKIMAS MEZOLITE

Lietuvos teritorijoje yra rasta keletas pereinamojo tipo iš paleolitinės Svidrų į mezolitinę Kundos kultūrą gyvenviečių, kurių inventoriuje aptinkama tiek vienai, tiek kitai kultūrai būdingų bruožų arba į šią grupę įtrauktos pagal turimas C^{14} datas. Tai Pasienių-1C ir Kabelių-2C kompleksai.

Kabelių-2C kompleksas baigiamajam Svidrų kultūros etapui priskirtas dėl turimų radiokarboninių datų (Ostrauskas, 1999b). Tačiau medienos mèginiai analizēms buvo paimti iš suplauto ir perklostyro ežere litologinio sluoksnio, tad jo ryšys su tame pačiame sluoksnyje rastais titnaginiai dirbiniai nėra aiškus. Turimos C^{14} datos greičiausiai žymi atskirų suplovimų etapus, o ne pačios gyvenvietės egzistavimo laikotarpi. Šio komplekso inventorius irgi kelia tam tikrų minčių. Sprendžiant iš įkotinių antgalų ir kitų dirbinių tipų šis kompleksas greičiausiai nėra vienalytis, nes tokie dirbiniai kaip ankstyvojo tipo svidriniai antga-

liai su nuskembta viršūne ir dvigalis gremžtukas turėtų būti datuojami vėlyvojo Driaso pirmaja puse–viduriu (Ostrauskas, 1999b, pav. 4:3–4, 16), o likęs inventorius labiau būdingas vėlyvajam Svidrū kultūros etapui, bet ne jo baimajam etapui, kuriam neabejotinai priklausyti gali tik vienas antgalis (Ostrauskas, 1999b, pav. 4:11). Jokių per einamojo etapo požymį nepastebima ir pirminėje titnago apdirbimo technikoje.

Antrame Pasienių-1C komplekse aptikta tiek vėlyvai Svidrū (dvigaliai skaldytiniai, įkotiniai antgaliai su nežymiai išskirta ir neišskirta įkotėmis, dvikrypčiai rėztukai), tiek Kundos (vienagaliai kūginiai–piramidiniai skaldytiniai, mikroskeltės, Pulli-Kundos tipo antgaliai, įstatomi ašmenėliai, padaugėja nuskeltinių vienkrypčių rėztukų, išnyksta dvigaliai gremžtukai) kultūrai ar šiaip mezolito epochai (netaisyklingos trapecijos) būdingų dirbinių tipų (Šatavičius, 1997; 2001š, p. 115–118).

Iš Pasienių-1C gyvenvietės inventoriaus ženkliai išsi-skiria minėtosios netaisyklingos trapecijos. Jos ypač būdingos miškų ir miškastepių zonos gyventojų materialinei kultūrai. Anksčiau daugelis tyrinėtojų manė, kad jos – vėlyvojo mezolito požymis, nors neatmestas ir truputį vėlyvesnis datavimas (Гурина, 1977, c. 20–34). Šios nuomonės laikosi ir R. Rimantienė (Rimantienė, 1984, p. 78). Šie tyrinėtojai visas vėlyvojo paleolito–ankstyvojo mezolito gyvenvietėse rastas trapecijas automatiškai priskiria vėlesniams laikotarpiui, t. y. laiko paminklą „nešvari“ – chronologiškai neviennaikaikiu. Tačiau pastaruoju metu pagausėjus tyrimų ir atlikus daugiau C¹⁴ ir žiedadulkių analizų, padėtis iš esmės pasikeitė. Paaikėjo, kad pirmosios netaisyklingos aukštostosios trapecijos Volgos ir Okos tarpuje pasirodo Preborealio viduryje–Borealio pradžioje, pavyzdžiui, gyvenvietė Malaja Lamna-3 C¹⁴ būdu datuota 8850±50 BP, o Belivo-4A – tarp 9,6–8,9 tūkst. m. nuo dabarties (Сорокин, 1990, c. 113–114; Кравцов, Сорокин, 1991, c. 47, 53–54). Tuo tarpu Vakarų Polesėje Nobelio tipo paminkluose jos datuojamos vėlyvuojų paleolitu–mezolito viduriu (Телегин, 1982, c. 129–144), o Novgorodo–Seversko (Ukraina) ribose esančiose Smečka-14G ir Raska gyvenvietėse – vėlyvojo Driaso pačia pabaiga (Зализняк, 1984, c. 119). Nors veliau pastarasis tyrinėtojas jų atsiradimą šiuose kompleksuose bandė pateikti kaip mechaninę priemaišą iš mezolito laikų (Зализняк, 1989b, c. 72, 80), tačiau tarpusavio diskusijose sutinka, kad problema yra kur kas gilesnė. Panašiu laikotarpiu datuojamos ir Vokietijoje Arensburgu kultūros paminkluose rastos aukštostosios trapecijos (Probst, 1989, lent. 16). Lietuvoje panašių netaisyklingų trapecijų dar yra rasta Draseikiuose-1 ir Paštuvoje (Римантене, 1971, рис. 95:13, 112:27). Tačiau pastarųjų objektų inventoriais tėra paviršinės kolekcijos, tad jų išsamesnė analizė negalima.

Kuo paaiškinti šio tipo dirbinių atsiradimą, kol kas lieka neaišku. Galimos kelios versijos. Pirma, netaisyklingos aukštostosios trapecijos gali būti kilusios iš Arensburgo kultūrinės tradicijos srities, bent jau tuo paaiškinama Pesočnyj Rov gyvenvietės (kur šio tipo dirbiniai plačiausiai paplitę) inventoriaus genezė (Зализняк, 1986, c. 124). Smečka-14G ir Raska gyvenviečių trapecijos taip pat atsirado arenburginėje aplinkoje, nes šie paminklai susiformavo užėjus Svidrū kultūros bangai ant senesnės Arensburgo (Зализняк, 1986, c. 108). Volgos ir Okos tarpuje ankstyvosios Butovo kultūros gyvenvietėse rastos trapecijos irgi, atrodo, genetiškai susijusios su Desnos upės Pesočnyj Rov tipo paminklais. Vieną iš galimų kilmės variantų pakankamai aiškiai iliustruoja pastaraisiais metais tyrinėtos Grensko (Baltarusija) gyvenvietės medžiaga, kuri genetiškai susijusi su Arensburgo kultūra (vėlyvoji fazė Rytų Europoje) (Копытин, 1994, c. 46–47, рис. 2:16–18). Čia vertėtų priminti, jog Lietuvoje ankstyvojo mezolito gyvenvietėse rastos netaisyklingos aukštostosios trapecijos dažniausiai yra nesimetriškos, pagamintos iš nuoskalų ar netaisyklingų skelčių, kurių šoninėse briaunose yra grubus statmenas retušas; ypač joms būdingas priešpriešinis šoninių briaunų retušavimas, o šis retušo tipas plačiau sutinkamas tik Arensburgo ir senesnėse kultūrose (toks retušas naudotas strėlių antgaliai su gražto formos įtvara gamyboje). Būtent tokį retušą turėjo ir keletas Pasienių 1C bei Draseikių-1 gyvenvietėje rastų trapecijų. Matyt, šių gyvenviečių inventorių kažkokiu būdu yra paveikusi arenburginė įtaka.

Antra, gali būti, jog pirmujų netaisyklingų trapecijų atsiradimą lėmė kultūrinė įtaka iš pietų ir pietryčių. Dėl įvairumo galima paminėti, jog trapecijos Rytų Europos pietvakariuose pasirodo jau nuo paleolito pabaigos (pavyzdžiui, Molodova-1, Osokorovka-3B, Rogalik gyvenvietės) ir yra būdingas dirbinys vėlyviesiams Molodovos, Šan Kobos ar ankstyviesiems Osokorivkos, Zimovnikų kultūrų etapams (Телегин, 1982, c. 243; Залізняк, 1995a; 1995b; 1998, c. 122–133, 150–159). Tačiau tai mažai tikėtina, nes neaptinkama kitų tipų mikrolitų, kurie irgi būtų paplitę kartu su trapecijomis.

Trečia, šio tipo dirbinius, pačioje mezolito pradžioje sporadiškai atsiradusius kai kurių gyvenviečių inventoriuose, galima vertinti kaip nedidelių šeimyninių bendruomenių adaptaciją prie sparčiai besikeičiančių gamtinių sąlygų. Pradėjus plisti miško augmenijai ir susmulkėjus bei pajavai-rėjus medžiojamai faunai turėti didoki svidriniai antgaliai netiko, tad teko eksperimentuoti, dėl ko ir atsirado netaisyklingos aukštų proporcijų trapecijos. Čia vertėtų priminti, kad dar nuo paleolito pabaigos kaip antgaliai ar jų savo tiškos užbarzdos buvo placiai naudojamos nedidelės skersai į kotelį įstatytos skeltelės – savotiški trapecijų pirmtakai.

Tokių dirbinių tolesnė ergonominė raida galėjo lemti ir trapecijų (jau kaip savito dirbinio) atsiradimą.

Tačiau grįžkime prie pereinamojo tipo kompleksų tarp Svidrų ir Kundos kultūrų problemos. Sprendžiant iš bendrų titnaginio inventoriaus raidos dėsnį bei turimos medžiagos galima teigt, kad šiam baigiamajam ir pereinamajam etapui vienas būdingiausiu dirbinių turėt būti įkotiniai antgaliai su ženkliai nuožulnėjusių įkotės retušu, kuris gali būti tiek abiejose plokštumose, tiek vienoje iš jų, bei nuožulniai ir plokščiai reverse pradėta retušuoti antgalio viršūnė. Neabejotinai turėt vyrauti karklo lapo formos ar su nežymiai išskirta įkote svidriniai antgaliai, o su ženkliu išskirta įkote dirbinių skaičius turėt būti nedidelis. Tokio tipo dirbinių yra aptikta daugelio Pietų ir Vidurio Lietuvos gyvenviečių paviršiniuose inventoriuose (Bratoniškės-1B, C, Glyno ežeras-1, Netiesos-1) (Римантене, 1971, рис. 51:1–2; 74:1–3). Atsižvelgiant į bendrają vėlyvojo paleolito ir mezolito kultūrų raidos situaciją galima teigt, jog ankstyvajam Preborealiui priskirtinė vėlyvosios Svidrų kultūros gyvenviečių įmanoma aptiki visoje milžiniškoje teritorijoje, kur egzistavo ankstyvosios posvidrinės kultūros (rytuose – Volgos ir Okos tarpupis ir Dniepro aukštupys, pietuose – iki Pripetės, vakaruose – iki Vyslos upės, o šiaurėje – Valdajaus aukštuma).

Įvairių tyrinėtojų nuomone, Holoceno pradžioje daugelis Svidrų kultūros atstovų patraukė paskui šiaurės elnius rytų–šiaurės rytų kryptimi – į Šiaurės Rytų Baltijos regioną, Dauguvos ir Volgos aukštupi (Kozłowski J., Kozłowski S., 1977, p. 207–209; Зализняк, 1989b, c. 80–89). Šiuo metu remiantis turimomis C^{14} datomis galima teigt, kad baigiamoji Svidrų kultūros etapo transformacija truko tik porą šimtų metų ir ne ilgiau nei Preborelio periodo antrojo ketvirčio pradžia (~7800–7600 m. pr. Kr.), nes Preborelio viduryje gyvavo jau visiškai susiformavę Kundos kultūros kompleksi (Pulli gyvenvietė, Estija) (Jaanits, 1981, p. 395–397; Янитс, 1989š, c. 9–10, 93–96). Taigi baigiamoji Svidru kultūros etapo pagrindu Rytų Baltijos regione susiformuoja nauja posvidrinė Kundos, o Volgos ir Okos tarpupyje – gimininga Butovo mezolitinė kultūra (Зализняк, 1989b, c. 80–89; Залізняк, 1999, c. 232–242; Zhilin, 1996, p. 278–282; Koltsov, Zhilin, 1999, p. 346–353, 359). Ankstyvajai Kundos kulturai būdingų titnaginių dirbinių (Kundos, Pulli tipo antgaliai ir kt. dirbinių) Rytų Baltijos regione ir kiek tolėliau (pietrytinėje Suomijoje, pietinėje Karelijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, šiaurės vakarinėje Rusijoje, vakarinėje Gudijoje ir šiaurės rytinėje Lenkijoje) šiuo metu yra aptikta maždaug 120–130 vietų, kurių apie pusę yra rasta Lietuvos teritorijoje (Matiskainen, 1996; Ostrauskas, 1998c; Butrimas, Ostrauskas, 1999; Siemaszko, 1999; Янитс, 1989s; Oshibkina, 1999; Sulgostowska, 1996).

Su posvidrine kultūrine tradicija siejamas ir visas didžiulių Šiaurės Rytų Europos dykviečių apgyvendinimas iki pat Uralo priekalnių, kur išskiriama keletas savitų posvidrinės kultūrinių grupių (Burov, 1999; Oshibkina, 1999). Pažymėtina ir tai, kad dauguma *Pulli* tipo antgaliai yra rasti svidriniuose kompleksuose ar šalia jų, kas irgi tikriausiai rodo nepertraukiamą Svidrų ir Kundos kultūrų ryšį.

LITERATŪROS SĀRAŠAS

- Andersen S. H.**, 1973 – Bro, en senglacial boplads på Fyn // KUML (1972). København, 1973, p. 7–60.
- Antoniewicz W.**, 1930 – Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej // Wilno i ziemia Wileńska. Wilno, 1930, p. 103–123.
- Bagniewski Z.**, 1999 – Tanged points and the problem of Palaeolithic settlement in Pomerania // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 131–145.
- Barta J.**, 1980 – Vielki Slavkov – pierwsza osada kultury świdnickiej na Słowacji // Acta archaeologica Carpathica. 1980. T. 20, p. 6–17.
- Bernotaitė A.**, 1958 – Versminio upelio I (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovykla // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1958. T. I, p. 5–19.
- Bernotaitė A.**, 1959 – Rudnios (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovyklos // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1959. T. II, p. 86–102.
- Brazaitis Dž.**, 2000 – Katros 2-oji gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 5–8.
- Burdukiewicz J. M.**, 1986 – The Late Pleistocene shoudered point assemblages in Western Europe. Leiden, 1986.
- Burdukiewicz J. M.**, 1999 – Tanged points in the Sudeten foreland // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 102–109.
- Burov G. M.**, 1999 – „Postswiderian“ of the European North–East // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 281–291.
- Butrimas A., Ostrauskas T.**, 1999 – Tanged Point cultures in Lithuania // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 267–271.
- Cehak H.**, 1933 – Nowo odkryte stanowisko ceramiki prafinńskiej na Wileńszczyźnie // Z otchłani wieków. Poznań, 1933. T. 3–4, p. 84.
- Cehak-Holubowiczowa H.**, 1936 – Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno, 1936.
- Chmielewski W.**, 1956 – Problèmes périglaciaires dans l'étude du Paléolithique en Pologne // Biuletyn peryglacialny. Łódź, 1956, Nr. 4.

- Cyrek K.**, 1999 – Einige Aspekte der spätpaläolithischen Besiedlung des Zakole–Załęczańskie–Gebiets // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 176–185.
- Clark G. J. D.**, 1936 – The Mesolithic settlement of Northern Europe. Cambridge, 1936.
- Fischer A., Nielsen F. O. S.**, 1987 – Senistidens boplads ved Bromme. En genbearbejdning af Westerby's og Mathiassen's fund // Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie (1986). København, 1987, p. 5–42.
- Girininkas A.**, 1979 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (3. Bratoniškių paleolitinė stovykla ir žalvario amžiaus gyvenvietė) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A, Vilnius, 1979. T. 4(69), p. 83–94.
- Girininkas A.**, 2000a – Katros 1-oji gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 12–14.
- Girininkas A.**, 2000b – Katros 5-oji gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 14–16.
- Gloßer Z.**, 1873 – Osady nad Niemnem i na Podlasiu z czasów użytku krzemienia // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1873. T. 1, p. 97–124.
- Gloßer Z.**, 1903 – Dolinami rzek. Opisy podróży wzduż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy. Warszawa, 1903.
- Gramsch B.**, 1987 – The Late Palaeolithic in the area Lying between the River Oder and the Elbe/Havel // Late glacial in Central Europe. Culture and environment. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, p. 107–119.
- Holm J., Rieck F.**, 1987 – Die Hamburger Kultur in Dänemark // Archäologisches Korrespondenzblatt. Mainz, 1987. T. 17:2, p. 151–168.
- Jaanits K.**, 1981 – Die mesolithischen Siedlungsplätze mit Feuersteinventar im Estland // Veröffentlichungen. Berlin, 1981. Bd. 14/15, p. 389–400.
- Jablonskytė R.**, 1941a – Mezolitinė stovykla Puvočiuose // Lietuvos praeitis. Vilnius, Kaunas, 1941. T. 1:2, p. 361–385.
- Jablonskytė R.**, 1941b – Akmens amžiaus stovykla Skaruliūose (Jonavos vls., Kauno apskr.) // Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. Kaunas, 1941. T. 1, p. 1–18.
- Jablonskytė-Rimantienė R.**, 1964 – Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1964. T. 1(16), p. 35–50.
- Jablonskytė-Rimantienė R.**, 1965 – Radikių akmens amžiaus stovyklos // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1965. T. 1(18), p. 33–45.
- Jablonskytė-Rimantienė R.**, 1966 – Paleolitinės titnago dirbtuvės Ežerynų kaime (Alytaus rajonas, Raitininkų apyl.) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1966. T. 2(21), p. 87–100.
- Jablonskytė-Rimantienė R.**, 1969 – Ankstyvojo neolito stovykla Ežerynų kaime (Alytaus raj. Raitininkų apyl.) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1969. T. 2(30), p. 101–109.
- Janevic A.**, 1999 – Das Swiderien der Krim // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 36–46.
- Jahansen L., Stapert D.**, 2004 – Oldeholtwolde. A Hamburgian family encampment around a hearth. Lisse / Abingdon / Exton / Tokyo, 2004.
- Juodagalvis V.**, 2002 – Glūkas 10 – epipaleolito stovykla ir neolito gyvenvietės prie Varėnės upės // Lietuvos archeologija. Vilnius, 2002. T. 23, p. 197–238.
- Kobusiewicz M.**, 1999a – Ludy łowiecko–zbierackie północno–zachodniej Polski. Poznań, 1999.
- Kobusiewicz M.**, 1999b – Tanged Point cultures of Greater Poland. 25 Years from the first approach // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 110–120.
- Kobusiewicz M., Nowaczyk B., Okuniewska–Nowaczyk I.**, 1987 – Late Vistulian settlement in the Middle Odra basin // Late glacial in Central Europe. Culture and environment. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, p. 165–182.
- Koltsov L. V., Zhilin M. G.**, 1999 – Tanged Point cultures in the Upper Volga Basin // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999, T. XIII, p. 346–360.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.**, 1975 – Pradzieje Europy od XL do IV tysiąclecia p. n. e. Warszawa, 1975.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.**, 1977 – Epoka kamienia na ziemiach Polskich. Warszawa, 1977.
- Kozłowski L.**, 1919 – Wielkopolska w epoce kamiennej // Przegląd archeologiczny. Poznań, 1919. T. 1, 2.
- Kozłowski L.**, 1923 – Epoka kamienna na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej // Archiwum nauk antropologicznych. Lwów, Warszawa, 1923. T. 2:3.
- Kozłowski L.**, 1936 – Die epipaläolithischen Kulturen in Świdry und Chwalibogowice // Prähistorische Zeitschrift. Leipzig, 1936. T. 27:3/4, p. 252–258.
- Kozłowski S. K.**, 1989 – Mesolithic in Poland. New approach. Warszawa, 1989.
- Krukowski S.**, 1921 – Sprawozdanie z działalności Państwowego Urzędu Konservatorskiego na Okręg Warszawski Południowy // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1921. T. VI, p. 156–167.
- Krukowski S.**, 1922a – Znaczenie stref recesywnych ostatniego zlodowacenia Polski dla znajomości najstarszych pionierów cywilizacji na obszarze tegoż zlodowacenia w Polsce // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1922. T. VII, p. 92–95.
- Krukowski S.**, 1922b – Pierwociny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski, cz. II // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1922. T. VII, p. 69–89.
- Krukowski S.**, 1927 – Inwentarze krzemienne paleolityczne w zbiorze Z. Glogera–M. Federowskiego w Muzeum Archeologicznym PAU // Polska Akademia Umiejętności /

Sprawozdania z czynności i posiedzeń. 1927. T. 31:5, p. 10–11.

Krukowski S., 1929 – Kronika konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okrągu kieleckiego za rok 1924 // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1929. T. X.

Krukowski S., 1939 – Paleolit: Prehistoria ziem Polskich // Encyklopedia Polska. Kraków, 1939. T. IV, p. 1–117.

Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.

Libera J., 1999 – Zu den Studien über die Świdry-Kultur im Weichsel–Bug–Zwischenstromland und im Sangebiet // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 60–63.

Matiskainen H., 1996 – Discrepancies in deglaciation Chronology and the appearance of man in Finland // The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, № 24. Stockholm, 1996, p. 251–262.

Oshibkina S. V., 1999 – Tanged Point industries in the North–West of Russia // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 325–332.

Nicolaescu-Plopsor C., Paunescu A., Magozanu F., 1966 – Le paleolithique de Ceahlau // Dacia. 1966. T. 10.

Ostrauskas T., 1996b – Vakarų Lietuvos mezolitas // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1996. T. 14, p. 192–212.

Ostrauskas T., 1998a – Varėnės 2-oji senovės gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 37–40.

Ostrauskas T., 1998c – Lietuvos mezolito gyvenviečių periodizacija. Daktaro disertacijos santrauka. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilnius, 1998.

Ostrauskas T., 1999a – Vėlyvasis paleolitas ir mezolitas Pietų Lietuvoje // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 7–17.

Ostrauskas T., 1999b – Kabelių 2-oji akmens amžiaus gyvenvietė // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 31–66.

Ostrauskas T., 2000 – Tyrinėjimai Katros ištakų 1-ojoje gyvenvietėje 1999 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 61–65.

Ostrauskas T., Rimantienė R., 1998 – Katros ištakų 1-oji senovės gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 35–37.

Probst B., 1989 – Rastplätze spätaltsteinzeitlicher Jägergruppen von Berlin–Tegel // Ausgrabungen in Berlin. Forschungen und Funde zur Ur- und Frühgeschichte. 8/1989. Berlin, 1989.

Puzinas J., 1938 – Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918–1938 metų Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga). Kaunas, 1938.

Rimantienė R., 1974 – Akmens amžiaus paminklai // Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. Vilnius, 1974. T. 1, p. 5–83.

Rimantienė R., 1984 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.

Rimantienė R., 1996 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius (antrasis papildytas leidimas), 1996.

Rimantienė R., 1999a – Pelesos paežerių akmens amžiaus stovyklos ir gyvenvietės // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 79–103.

Rimantienė R., 1999b – Margią 1-oji gyvenvietė // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 109–161.

Rimantienė R., 1999c – Barzdžio miško gyvenvietė // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 171–202.

Sawicki L., 1923 – Uwagi o stanowisku wydmowem „Górki“ w Świdrach Wielkich // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1923. T. VIII, p. 49–53.

Sawicki L., 1930 – Wiek przemysłu świderskiego w świetle geomorfologii podwarszawskiego odcinka pradoliny Wisły // Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza. Poznań, 1930, p. 9–51.

Sawicki L., 1935 – Przemysł świderski stanowiska wydmowego Świdry Wielkie I // Przegląd archeologiczny. Poznań, 1935. T. 5, p. 1–23.

Sawicki L., 1936 – Das Alter der Swiderien–Industrie im Lichte der Geomorphologie des Weichselurstromtales der Umgebung von Warschau // Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte anlässlich der Hundertjahrfeier des Museums vorgeschichtlicher Altertümer in Kiel. Neumünster, 1936, p. 8–52.

Sawicki L., 1958 – Zagadnienie wieku wydm // Wydmy śródlądowe Polski. Studium zbiorowe. Warszawa, 1958. T. 1.

Schild R., 1960 – Extension des éléments de type tarrowien dans les industries de l'extrême fin du Pléistocène // Archaeologia Polona. Wrocław, 1960. T. III. p. 7–64.

Schild R., 1964 – Chronologie du cycle mazovien // Report of the Vth International Congress on Quaternary, Warsaw 1961. Łódź, 1964.

Schild R., 1975 – Późny paleolit // Prahistorya ziem polskich. Paleolit i mezolit. Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, 1975. T. 1, p. 159–338.

Schild R., 1996 – Radiochronology of the early Mesolithic in Poland // The Earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, Stockholm, 1996, No 24. p. 285–295.

Schild R., Pazdur M. F., Vogel J. C., 1999 – Radiochronology of the Tanged Point technocomplex in Poland // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 13–15.

Siemaszko J., 1999 – Tanged points in the basins of Lega and Elk rivers // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 186–63.

Siemaszko J., 2000 – The Szczebra 14 site. A Key to

understanding the Palaeolithic in the North–Eastern part of Europe or another mystery? // *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 2000. T. 19, p. 251–271.

Sinitsina G., 1999 – Problems of the Valdai Mesolithic // *Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne*. Lublin, 1999. T. XIII, p. 318–324.

Sulgostowska Z., 1989 – Prahistoria międzyrzecza Wisły, Niemna i Dniestru u schyłku plejstocenu. Warszawa, 1989.

Sulgostowska Z., 1996 – The earliest Mesolithic settlement of North–Eastern Poland // *The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°*. Stockholm, 1996, No 24. p. 297–304.

Szymczak K., 1999 – Late Palaeolithic cultural units with Tanged Points in North Eastern Poland // *Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne*. Lublin, 1999. T. XIII, p. 93–101.

Szukiewicz W., 1901a – Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkiem i Trockim (gub. Wileńska) // *Świato-wit*. 1901. T. III, p. 3–29.

Szukiewicz W., 1901b – Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. I. Epoka kamienia w gub. Wileńskiej. Wilno, 1901.

Szukiewicz W., 1907 – Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkiem gub. Wileńskiej // *Materiały Komisy antropologiczno–archeologicznej i etnograf. Akademii Umiejętności w Krakowie*, 1907. T. X, p. 25–45.

Szukiewicz W., 1910 – Ślady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej // *Kwartalnik Litewski*. Wilno, 1910. T. I, p. 48–62.

Šatavičius E., 1996 – Akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai Žeimenos baseine // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 30–34.

Šatavičius E., 1997 – Vėlyvoji Svidrū kultūra // *Kultūros paminklai*. Vilnius, 1997. T. 4, p. 3–15.

Šatavičius E., 1998a – Pasienių 1-osios akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 41–43.

Šatavičius E., 1998b – Rėkučių 1-osios akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 43–45.

Šatavičius E., 1998c – Sudotos archeologijos paminklų komplekso tyrinėjimai 1996–1997 metais // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 45–49.

Šatavičius E., 1998d – The early Mesolithic site of Pasieniai I // *Pact 54*. Bergen, 1998, p. 157–169.

Šatavičius E., 2000a – Sudotos archeologinio paminklų komplekso tyrinėjimai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 72–76.

Šatavičius E., 2000b – Nauji akmens amžiaus paminklai Rytų ir Pietų Lietuvoje // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 76–81.

Šatavičius E., 2001š – Vėlyvojo paleolito kultūros ir jų likimas ankstyvajame mezolite. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius, 2001.

Šatavičius E., 2002a – Sudotos archeologinio paminklų komplekso tyrimai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 21–22.

Šatavičius E., 2002b – Titnago kasimo ir apdirbimo dirbtuvės prie Titno ežero // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 22–24.

Šatavičius E., 2002c – Pasienių 1-oji akmens amžiaus gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 34–36.

Šatavičius E., 2002d – Rėkučių 1-oji akmens amžiaus gyvenvietė // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 36–37.

Šatavičius E., 2002e – Sudotos archeologinio paminklų komplekso tyrimai // *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje* 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 38–39.

Šatavičius E., 2004 – Bromės (Liungbiu) kultūra Lietuvoje // *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 2004. T. 25, p. 17–44.

Tarasenka P., 1928 – *Lietuvos archeologijos medžia-ga*. Kaunas, 1928.

Taute W., 1968 – Die Stielspitzen–Gruppen im nördlichen Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Kenntnis des späten Altsteinzeit. Fundamenta. Reihe A, Köln–Böhlau, 1968, Bd. 5.

Terberger T., 1996 – The early settlement of Northeast Germany (Mecklenburg–Vorpommern) // *The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°*. Stockholm, 1996, No 24, p. 111–122.

Tomaszewski A. J., 2002 – Świeciech, liściaki, świdrien i inne // Krzemień Świeciechowski w pradziejach // *Studia nad gospodarką surowcami krzemiennymi w pradziejach*. Warszawa, 2002. T. 4, p. 51–69.

Zagorska I., 1994 – Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne // *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1994. T. XVI, p. 14–28.

Zagorska I., 1996a – Vēlā paleolīta krama kātveida bultu gali Latvijā // *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1996. T. XVIII, p. 181–190.

Zagorska I., 1996b – Late Palaeolithic finds in the Daugava river valley // *The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°*. Stockholm, 1996, No 24, p. 263–272.

Zagorska I., 1999 – The earliest settlement of Latvia // *Pact 57*. Bergen, 1999, p. 131–156.

Zaliznyak L. L., 1999 – Tanged Point cultures in the Western part of Eastern Europe // *Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne*. T. XIII. Lublin, pp. 202–218.

Zhilin M. G., 1996 – The Western part of Russia in the late Palaeolithic–early Mesolithic // *The earliest settlement*

of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. *Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°*, Stockholm, 1996, No 24, p. 273–284.

Будько В. Д., 1966 – Памятники свидерско–гренской культуры на территории Белоруссии // У истоков древних культур (эпоха мезолита). Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, Ленинград, 1966, № 126, с. 35–46.

Гурина Н. Н., 1966 – К вопросу о позднепалеолитических и мезолитических памятниках Польши и возможности сопоставления с ними памятников Северо–Западной Белоруссии // У истоков древних культур (эпоха мезолита). Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, Ленинград, 1966, № 126, с. 14–34.

Гурина Н. Н., 1977 – К вопросу о некоторых общих и особенных чертах мезолита лесной и лесостепной зон Европейской части СССР // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Вып. 149, 1977, с. 20–34.

Зализняк Л. Л., 1984 – Мезолит Юго–Восточного Полесья. Киев, 1984.

Зализняк Л. Л., 1986 – Культурно–хронологическая периодизация мезолита Новгород–Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины. Киев, 1986, с. 74–142.

Зализняк Л. Л., 1989а – Аренсбургские традиции в мезолите Полесья // Каменный век: памятники, методика, проблемы. Киев, 1989, с. 135–145.

Зализняк Л. Л., 1989б – Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. Киев, 1989.

Залізняк Л., 1995а – Фінальний палеоліт України // Археологія. Київ, 1995, № 1, с. 3–21.

Залізняк Л., 1995б – Ранній мезоліт України // Археологія. Київ, 1995, № 3, с. 3–16.

Залізняк Л., 1998 – Передісторія України Х–V тис. до н. е. Київ, 1998.

Залізняк Л., 1999 – Фінальний палеоліт північного заходу Східної Європи. Київ, 1999.

Кольцов Л. В., 1977 – Финальный палеолит и мезолит Южной и Восточной Прибалтики. Москва, 1977.

Копытин В. Ф., 1994 – Некоторые итоги изучения

Гренской стоянки // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мінск, 1994, № 5, с. 34–60.

Копытин В. Ф., 1999 – Финальный палеолит и мезолит Верхнего Поднепровья // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. Т. XIII, p. 256–266.

Кравцов А. Е., Сорокин А. Н., 1991 – Актуальные вопросы Волго–Окского мезолита. Москва, 1991.

Ксензов В. П., 1988 – Палеолит и мезолит Белорусского Поднепровья. Мінск.

Мацкевич Л., 1999 – Карта памятников с черешковыми остриями запада Украины // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. Т. XIII, p. 241–255.

Покровский Ф. В., 1899 – Археологическая карта Ковенской губернии // Труды X археологического съезда. III. Москва, 1899.

Римантене Р. К., 1971 – Палеолит и мезолит Литвы. Вильнюс, 1971.

Синицына Г. В., 1996 – Исследование финальнопалеолитических памятников в Тверской и Смоленской областях. С.-Петербург, 1996.

Сорокин А. Н., 1990 – Бутовская мезолитическая культура. Москва, 1990.

Телегин Д. Я., 1982 – Мезолітичні памятки України. Київ, 1982.

Яблонските-Римантене Р., 1952 – Мезолит Литвы // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. Москва, Ленинград, 1952, № 42, с. 40–52.

Яблонските-Римантене Р., 1959 – Стоянки каменного века Эйгуляй // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Москва, 1959, с. 11–31.

Яблонските-Римантене Р., 1966 – Периодизация мезолитических стоянок Литвы // У истоков древних культур (эпоха мезолита). Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, Ленинград, 1966, № 126, с. 75–87.

Янитс К. Л., 1989 – Кремневый инвентарь стоянок Кундаской культуры. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллинн, 1989.

SWIDERIAN CULTURE IN LITHUANIA

Egidijus Šatavičius

Summary

At present in Lithuania more than 140 Swiderian culture settlements and major find spots are known in which more than 700 Swiderian points have been found. Several settlements of this culture are more or less explored (Eiguliai-1, Dubičiai-1 and 3, Netiesos-1, Bratoniškės-1, Margiai-1, Barzdys Forest, Pasieniai-1B-C, Kabeliai-2C, Titnas-1A, Katros ištakos-1A, Sudota-2, Glūkas-10). The complexes of the Swiderian culture are detected in all the territory of Lithuania. The part of Lithuania situated southwards from the Neris-Nemunas rivers line is especially abundant in the Swiderian complexes. Most of the settlements were established on banks of bigger rivers and shallow lakes with running water. Several more Swiderian complexes were found in the Šventoji river's lower reaches, in the Žeimena river source and midstream basins, on the banks of the former Biržulis lake. In the rest of Lithuania, Swiderian culture settlements and stray finds are detected more rarely due to few and inconsistent archaeological researches. Especially this applies to the northern Lithuania and the Baltic sea coast lowland, where only a few find spots are known at the moment.

Based to the materials from the Lithuanian and Polish explored sites, the Swiderian culture can be divided into 2 major cultural-chronological stages. The first early stage is characterised by not eminently developed percussion technique, where double-platform prismatic, rarely single-platform cores were used to produce wider and less regular blades. In the complexes projectile points are dominating with a more or less prominent tang which is formed by abrupt/stEEP retouch on the both edges. During the production process of these points, the proximal part of the blank (the remnant of the platform and a bulb of percussion) is weakened by marginal notching and then it is broken at the notch. The waste of the secondary processing of such type is especially characteristic to the complexes of this group. After breaking the facet is corrected (thinned) by a flat, most often unifacial retouch only at the tip of the tang. Due to non-regular blanks, points were often struck by diagonal steep retouch. In separate cases tips of points were formed up even with a micro

burin (Sudota-2). Isolated Ahrensburgian type points are also often detected. Among scrapers, endscrapers (of oblong and short proportions) made on blades and flakes are dominating. However, round scrapers, side scrapers, half-side scrapers, double end scrapers are also often detected. Burins were derived from larger blades and flakes. Most often found burins are dihedral burins on a break, especially the middle ones, also retouched ones with a diagonal blade. Single angle burins were not found. Most of burin blades are wide and faceted. Combined artefacts also occur in the complexes. The remaining inventory has no significant cultural-chronological value.

The settlements of this stage in Poland (Calowanie, the 5th layer; Witow, the 3rd site), were C^{14} dated at 10 800–10 500 BP. In Lithuania, Mergežeris-3 (Fig. 2), Sudota-2 (Fig. 3–5), Katros ištakos-1A, Glūkas Lake-10, Bratoniškės-1A (6: Fig. 1–2), Ežerynai 1, 14 sites, Puvočiai-1, Eiguliai-1Ba, 1Bb, Maksimonys-1 (14: Fig. 1–4), Margiai "Salos" (6: Fig. 8–9), Dubičiai-3 and other settlements are attributed to this stage. A number of points of this type are in the collections of Merkys and Ūla, Kašėtos (Fig. 14:5–15), Rudnia collected by W. Szukiewicz.

Summarising the above, it can be stated that in this stage of the Swiderian culture the features of the Late Bromian culture and the Ahrensburgian culture are reflected. Besides, the Swiderian culture is originated from the Late Bromian culture. Agreeing to this R. Schild and W. Taute's opinion, I think, that the Swiderian culture might have originated in the same place influenced by mild cultural trends from the West. This fact is absolutely backgrounded by the inventories from the Mergežeris-3 and Glūkas-10 settlements, which have a lot of Ahrensburgian culture features (among Swiderian points, there were several Ahrensburgian points found; a part of these points with big tangs made by steep retouch were slightly retouched on the reverse side). Similar artefacts were found in the inventory of the Salaspils Laukskola settlement (Latvia).

Today it is almost impossible to distinguish the earliest Swiderian and Ahrensburgian complexes as both cultural

groups were characterised by the same types of artefacts. So I suggest attributing to the Swiderian culture all the complexes where points have a tang made by flat retouch on the reverse side and which have no Zonhoven microliths. Otherwise, complexes should be attributed to the Ahrensburgian culture.

The second (Late) stage of the Swiderian culture is characterised by especially developed percussion technique where double-platform prismatic cores were used to produce narrow and long blades. It should be marked that in the settlements of this type, the first conical and/or cylindrical cores appeared as well as regular blades and micro blades struck from them. In comparison with the earlier group, most artefacts were produced on blades. In the complexes projectile points are dominating with a less prominent or non-prominent tang (leaf-shaped), which is formed by oblique-surface (flat) retouch on the both edges, and the remnant of the platform with a bulb of percussion are removed by flat (sometimes oblique) retouch. Besides, all the reverse side of a tang is retouched in the same way.

Since for making points regular blades were used, their tips were often left natural. This stage is also characterised by the correction of the tip and a part of a nib by the peripheral retouch. Among scrapers, endscrapers (oblong and long) produced on blades and flakes are dominating. Quite often isolated bifacial blades were detected. Round and half-round scrapers are not characteristic at all. Burins were also often produced on blades. At the end of the stage, the number of dihedral burins and retouched burins with a diagonal blade significantly decreased. Instead of them retouched burins with a straight blade and single angle burins appeared. The complexes have more artefacts of special purposes, blades and flakes retouched in different ways.

The settlements of this stage in Poland (Calowanie Via-b layers; Rydno I/97 and III/79, Kochlew) were C¹⁴ dated at 10 400–9800 BP, i.e. the second half of the Late Dryas and the beginning of the Preboreal. Kabeliai-2C complex where the material was C¹⁴ dated, can be indirectly related to the second half of the Late Dryas or the beginning of the Preboreal. Most Swiderian settlements of Lithuania can be also attributed to this stage: Rékučiai-1B, Eiguliai-1A, Bc, C, D, Pasieniai-1C (Fig. 8–12), Bratoniškės-1B, 1C (6: Fig. 3–7), Puvočiai-1, Margiai “Sala” (6: Fig. 10–11), Netiesos-1, Skaruliai and others. A number of points

of the late period are in the collections of Merkys and Ūla, Kašėtos, Rudnia, Grybaša, Dubas lake collected by W. Szukiewicz.

It has been noticed that almost all complexes attributed to the Early Swiderian culture are very clearly localised, i.e. spread in small sites-nests of several metres diameter. There might be several sites in one settlement (Glūkas-10, Katros ištakos-1A, Mergežeris-3, Puvočiai and Salaspils Laukskola in Latvia). This stage is also characterised by a certain fashion – especially small and short tanged points. Such complexes are Glūkas-10, Mergežeris-3, Pūgainiai-1 (the exploration has just started, so the culture has not been determined yet) and Salaspils Laukskola in Latvia. The analogue situation is also in the complexes attributed to the early Ahrensburgian culture (Vilnius-1). But the complexes of the later stages are distinguished by larger tanged points and larger settlement territories, so small isolated sites-nests are hardly found.

Most of Swiderian settlements were found in the lowlands of the North Europe between the Oder river and the Nemunas river and the basin of the Pripyat river, i.e. in Poland, Lithuania, Belarus, North Ukraine. This region could be called the central territory of the Swiderian culture. Less Swiderian settlements were detected at the Dnieper river source and in the basins of its tributaries, the Desna river and the Sozh river as well as northwards, in the basin of the Daugava river. Isolated settlements were found in much larger habitat: Eastern Germany, Tatra mountains and East Carpathian mountains in Slovakia, Poland and Romania. A part of the Late Swiderian culture representatives strayed even to South Ukraine and Crimea where took active part in the formation processes of the local Mesolithic cultures.

The Swiderian culture in the Mesolithic

In the territory of Lithuania several settlements of the transition period from the Palaeolithic Swiderian culture to the Mesolithic Kunda culture were found. Their inventory has characteristic features of both cultures or they were included into the group according to the C¹⁴ dates. These are the complexes of Pasieniai-1C and Kabeliai-2C.

The complex of Kabeliai-2C was attributed to the final Swiderian stage due to their radiocarbon dates. However, a wood sample for the analysis was taken from the

lithological layer washed to the lake, therefore its relation with the flint artefacts found in the same layer is not clear. The C¹⁴ dates likely mean the stages of the separate washes, but not the period when the settlement existed. The inventory of this complex also evokes different thoughts. Based on tanged points and other artefacts, this complex is likely not indiscrete, as such artefacts as the Early Swiderian points with retouched tip and a bifacial scraper should be dated to the first half or the middle of the Late Dryas, and the remaining inventory is more characteristic to the Late Swiderian culture, but not to its final stage, to which only one point could belong. No features of the transition period were noticed in the primary flint processing technique.

In the second complex of Pasieniai-1C, artefacts belonging to different cultures were found: the Late Swiderian (bipolar cores, projectile points with slightly prominent tangs and non-prominent tangs, dihedral burins), the Kunda culture (single-platform, conical-pyramidal cores, micro blades, Pulli-Kunda type points, fixed blades, more single burins on truncation, but no double-end scrapers) or the Mesolithic Era (irregular trapezium-shaped artefacts).

Based on the general development laws of the flint inventory and the collected material, it might be stated that one of the most characteristic artefacts to this final stage and to the transitional stage should be considered tanged points made by significantly oblique retouch on both edges or on one edge and also the tip of the point made by oblique-flat retouch on the reverse side. Also leaf-shaped Swiderian points or Swiderian points with not significantly prominent tangs should be dominating, while the number of points with prominent tangs should be low. The artefacts of this type were found in the surface inventories of many settlements in the Southern and Middle Lithuania (Bratoniškės-1B, 1C, Glynas lake-1, Netiesos-1).

According to the opinion of different researches, at the beginning of the Holocen, most of the Swiderian culture representatives moved after reindeers eastwards – north-eastwards to the north eastern Baltic region, to the Dauguva river source and the Volga river source. Presently based on the C¹⁴ dates, it can be stated that the transformation of the final stage of the Swiderian culture lasted only two hundred years and not longer than until the beginning of the second quarter of the Preboreal period (~7800–7600 BC) because in the middle of the Preboreal period

the completely formed-up complexes of the Kunda culture (Pulli settlement in Estonia) existed. In the eastern Baltic region, flint artefacts characteristic to the Early Kunda culture were found in 120–130 places, where a half of the settlements and find spots were located in Lithuania. The settlement process of large northeastern European wastelands up to the Ural mountains is related with the Post-Swiderian culture, where several unique Post-Swiderian groups were distinguished.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Distribution of Swiderian culture sites in Lithuania. Stroked area mark the largest distribution of Swiderian complexes. Single points (●) mark sites which mentioned in the article: 1 – Titnas lake 1A; 2 – Pasieniai-1B-C; 3 – Jakštonys-1; 4 – Kabeliai-2C; 5 – Eiguliai-1A-B-C-D; 6 – Rékučiai-1B; 7 – Sudota-2A; 8 – Ežerynai (areas 1-2, 4, 9, 14, 19, 21, 23); 9 – Bratoniškės-1; 10 – Puvočiai-1a, b, c, d; 11 – The Katra River headwaters-1A; 12 – Netiesos-1; 13 – Margiai-1; 14 – Margiai „Sala“; 15 – Barzdžio forest; 16 – Maksimonyškės-1; 17 – Katra-1, 2, 5; 18 – Skaruliai; 19 – Dubičiai-2, 3; 20 – Glūkas-10; 21 – Versminiu rivulet-1; 22 – Radikiai; 23 – Kalniškiai-1; 24 – Dreniai; 25 – Kašėtos (collection); 26 – Gribas (collection); 27 – Rudnia (collection); 28 – Merkys ir Ūla (collection).

Fig. 2. Mergežeris-3 site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–16 – tanged points.

Fig. 3. Sudota-2A site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–8 – tanged points, 9–10 – remnants of tanged point production, 11 – perforator, 12–17 – artefacts of the unclear purpose.

Fig. 4. Sudota-2A site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–17 – burins (1–2, 4–8 – single, 9 – dihedral, 3, 10–17 – on truncation).

Fig. 5. Sudota-2A site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–9 – scrapers (2–7 – end-scrapers, 8–9 – double-end-scrapers), 10–11 – axes, 12–14 – cores (12, 14 – double-platform, 13 – single-platform).

Fig. 6. Bratoniškės-1 site. Flint artefacts of the Swiderian culture: 1–7 – tanged points (1–2 – Early Swiderian complex 1A; 3–7 – Late Swiderian complexes 1B ir 1C). Margiai „Sala“ site. Flint artefacts of the Swiderian culture: 8–11 – tanged points (8–9 – early complex, 10–11 – late complex).

Fig. 7. Pasieniai-1B site. Flint artefacts of the early stage of the Swiderian culture: 1 – tanged point, 2–5 – scrapers, 6–8 – burins.

Fig. 8. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–12 – tanged points.

Fig. 9. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–8 – atypical trapezium points (1–3, 5–8 – made on flakes, 4 – made on blade).

Fig. 10. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–14 – scrapers (1–10, 13–14 – end-scrapers, 11 – semi-side scraper, 12 – end-side-scraper).

Fig. 11. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–7 – burins (1, 6 – on truncation, 2, 4–5, 7 – single, 3 – dihedral).

Fig. 12. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–2, 4–10 – blades with intensive utilization, 3 – microlithic insert (1–6 – detached from one platform conical cores, 7–10 – detached from double-platform cores).

Fig. 13. Titnas lake 1A site. Flint artefacts of the Swiderian culture: 1–9 – bipolar cores.

Fig. 14. Tanged points of Early Swiderian type from Maksimonys-1 site (1–4) and collection of Kašėtos (5–15). Collected by W. Szukiewicz.

Dr. Egidijus Šatavičius
Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra,
Universiteto g. 7, 01513, Vilnius, tel. 2687284.
el. paštas: egyda_paleo@hotmail.com

Gauta 2005 08 01